

מצרים על פרשת דרכים

שבע שנים לאחר מהפכת "האביב הערבי"

אסופת מאמרים

מרץ 2018

עורך: ד"ר שאול שי

תוכן העניינים

1	הקדמה
2	"סיפורה של אומה"
	נאום של עבד אל פתח א-סיסי, במלאת 4 שנים לכהונתו כנשיא
3	יחסי ישראל-מצרים מאז 2011
	ליאור בן דור
6	שבע שנים למהפכת 2011: יחסי ישראל מצרים
	השגריר יצחק לבנון וד"ר ברק בוקס
	שלום קר? שלום שורד? שלום מתחמם? – הסכם השלום ישראל-מצרים מאנואר
10	אל-סאדאת לעבד אל-פתאח אל-סיסי במלאת לו ארבעים שנה
	ד"ר מירה צורף
13	משטרו של עבד אל-פתאח אל-סיסי כמוביל חזית לאומית ואזורית נגד איום הטרור
	ד"ר ברק מיכאל
17	דיפלומטיית התרגילים הצבאיים של מצרים
	ד"ר שאול שי
19	מצרים והעולם הערבי: מנהיגות חמקמקה?
	ד"ר חיים קורן
26	המחברים

ב- 25 בינואר 2018, מלאו 7 שנים למהפכה שהביאה להפלת משטרו של הנשיא חוסני מבראכ ולעליית שלטון האחים המוסלמים בהנהגת מוחמד מורסי. מסעו של עבד אל פתאח א - סיסי, מתפקיד שר ההגנה לתפקיד הנשיא ארך כשנה. ביולי 2013 הדיח א –סיסי את איש האחים המוסלמים, מוחמד מורסי, מתפקיד הנשיא, ובבחירות שהתקיימו ביוני 2014, זכה ב-96.91% מקולות המצביעים, וב-8 ביוני 2014 הוא הושבע כנשיא מצרים.

עבד אל-פתאח א- סיסי, מצטייר כמנהיג שאפתן החותר ללא פשרות להשגת היעדים שהציב ובמרכזם: שיפור מצבה הביטחוני והכלכלי של מצרים והשבת מצרים למעמד של מעצמה אזורית בעלת השפעה מרכזית הן בעולם הערבי והן ביבשת אפריקה.

במהלך שנות כהונתו כנשיא זוכה א – סיסי לאהדה רבה בציבור המצרי אך יחד עם זאת קיימים גם חלקים ניכרים בציבור המצרי ובראשם חברי תנועת האחים המוסלמים העוינים אותו ופועלים להפלתו.

בימים אלה עומדת מצרים לפני מערכת בחירות לבחירת נשיא מצרים, והנשיא המכהן, עבד אל פתאח א - סיסי, הציג את מועמדותו לכהונה שניה של נשיא מצרים, משרה שקרוב לוודאי אכן יזכה בה.

בתקופה זו עמד הסכם השלום בין מצרים לישראל במבחנים קשים, אולם תקופת שלטונו של א – סיסי מתאפיינת ביחסים טובים במיוחד בין שתי המדינות בעיקר במישור של שיתוף הפעולה הביטחוני.

שבע השנים החולפות היו מהסוערות שידעה ההיסטוריה המודרנית של מצרים ואסופת מאמרים זו תסכם תקופה זו מנקודות מבט שונות של הכותבים.

בברכה

אל"מ מיל. ד"ר שאול שי
מנהל המחקרים
המכון למדיניות ואסטרטגיה
המרכז הבינתחומי הרצליה

"סיפורה של אומה"

נאום של עבד אל פתח א-סיסי, במלאת 4 שנים לכהונתו כנשיא

במסגרת אירוע שנקרא "סיפורה של אומה", נשא נשיא מצרים עבד אל פתח א-סיסי, נאום בו סיכם את ארבע שנות כהונתו כנשיא. הנאום שודר בטלוויזיה ב 17 בינואר 2018.

הנשיא א-סיסי התמקד בדבריו בתחומים הבאים: הרפורמות בתחום הכלכלה וההישגים בתחומי החברה והכלכלה, המלחמה בטרור, ומעמדה של מצרים בעולם הערבי ובמערכת הבינ"ל.

הנשיא א-סיסי אמר כי המהפכות בעולם הערבי נועדו לכאורה להביא לכינון חברות ומשטרים טובים יותר, אך בפועל המהפכות "נחטפו" ע"י כוחות חשוכים ומרושעים שפעלו בשם הדת. כוחות אפלים אלה המיטו הרס וחורבן במדינות ערביות דוגמת: סוריה, לוב ותימן. במלחמות האזרחים במדינות אלה נהרגו ונפצעו למעלה מ- 1.4 מיליון בני אדם, 15 מיליון בני אדם נאלצו לנטוש את בתיהם ונגרם נזק לרכוש בשווי שנאמד ב- 900 מיליארד לירות מצריות. המשטר במצרים השכיל למנוע גורל דומה מהעם המצרי.

בהקשר למלחמה בטרור אמר הנשיא כי מצרים הצליחה למנוע גלישה למלחמת אזרחים, ציין את תרומת כוחות הביטחון למלחמה בטרור והמחיר הכבד שהם משלמים במערכה זו ושייבח את אחדותה וכישר עמידתה של החברה המצרית באתגרי הטרור.

הנשיא הדגיש כי הוא פועל לביסוסה של מצרים כמדינה מודרנית ודמוקרטית והדגיש את תרומתן של הנשים לחברה המצרית.

החל ב- 2014, ממשלת מצרים מבצעת שורה של רפורמות כלכליות שהביאו לשיפור בכל הפרמטרים הכלכליים ובהם הורדת האינפלציה וצמצום שיעור האבטלה. הנשיא א-סיסי אמר כי הוא נחוש ליישם את הרפורמות, שחיוניות להצלת הכלכלה המצרית, גם אם הן פוגעות בפופולריות שלו והודה לעם המצרי על האחדות והסבלנות שהוא מגלה לנוכח הקשיים הנובעים מיישום הרפורמות. במקביל לרפורמות הכלכליות פעלה ממשלת מצרים להגדלת הסיוע לעניים ב- 30 אחוז והגדילה גם את שיעור הפנסיות ב- 15 אחוזים.

במסגרת ההתמודדות עם מצוקת הדיור הממשלה המצרית בנתה 600,000 יחידות דיור חדשות ובהן 25,000 יחידות דיור שהוקצו עבור תושבי שכונות העוני, במסגרת המאבק לצמצום שכונות העוני. העלות הכוללת של הבניה נאמדת ב- 100 מיליון לירות מצריות. מצרים בנתה בתקופה הנדונה, גשרים וסללה כבישים בעלות של 85 מיליון לירות מצריות.

בארבע השנים החולפות בוצעו במצרים 11,000 פרויקטים בשווי של 2 טריליון לירות מצריות. גולת הכותרת של הפרויקטים היא חפירת תעלת סואץ החדשה המסמלת את תחילת מימוש התכניות של פרויקטים לאומיים אסטרטגיים.

הנשיא א-סיסי ציין כי מצרים חזרה לעמדת הבכורה בעולם הערבי וזוכה להערכה ומעמד חשובים במערכת הבינ"ל. לאחר 30 שנה, מצרים גם חידשה את קשריה עם מדינות יבשת אפריקה. מצרים שומרת על חופש פעולה מדיני ושום גורם אינו יכול להכתיב למצרים את מדיניותה.

הנשיא סיכם כי הישגים אלה הם הישגיו של העם המצרי, שהושגו במהלך ארבע שנות כהונתו כנשיא.

דבריו של הנשיא א-סיסי נאמרו עוד בטרם הכריז רשמית על מועמדותו לכהונה נוספת של נשיא מצרים בבחירות שצפויות להתקיים במרס - 2018.

יחסי ישראל-מצרים מאז 2011

ליאור בן דור

כאשר אנו אזרחי ישראל מנסים לשפוט ולהעריך את מצבנו הביטחוני-אסטרטגי באזור בשנים האחרונות, אנו מסתכלים לכל הצדדים ובוחנים מי הם שכנינו המקיפים אותנו והאם הם ידידינו או אויבינו. כאשר אנו מתבוננים צפונה אנו רואים לנגד עינינו את האיום הנשקף אלינו מארגון חיזבאללה. כאשר אנו מסבים מבטנו צפון-מזרחה, אנו מודאגים ממצב התווה ובוהו השורר בסוריה השסועה אי שם מעבר לרמת הגולן ומבינים שעלינו לפקוח שבע עיניים ולעמוד היטב על המשמר בכדי למנוע זליגה של האלימות והטרור מכיוונה של מדינה זאת אל עבר גבולנו. בהביטנו מזרחה אנו רואים את ממלכת ירדן, עימה יש לנו הסכם שלום שחשיבותו האסטרטגית עצומה ולפיכך אנו בהחלט שבעי רצון מפתרון המשבר עימה, פתרון שמשמעותו חזרה של שגרירותנו ברבת עמון לתיפקוד ופעילות. אזרחי ישראל מבינים היטב שירדן הינה בת ברית חשובה מאד עבורנו, בין היתר בהתחשב באתגרים ובאיומים הגלומים בשכנותיה ממזרח: עראק ואיראן. בהביטנו דרום-מערבה אנו מקבלים תזכורת לקיומה של רצועת עזה הנשלטת על ידי ארגון, שחרת על דגלו לא להקים מדינה פלסטינית ללא השגת חלומם להשמיד את מדינתנו ואשר ממשיך לאגור טילים ואמצעי לחימה למערכה עתידית נגדנו.

ולבסוף אנו מביטים דרומה אל מצרים ואז קורטוב של רגיעה משתלב בים דאגותינו. ניכר כי הציבור בישראל מבין היטב, במידה הולכת וגוברת בשנים האחרונות, את חשיבות הסכמי השלום עם מדינה ערבית עצומה זאת. הישראלים יותר ויותר מפנימים וקולטים כיצד המפה המדינית-ביטחונית של המזרח התיכון כולו השתנתה מאז החליטה מצרים על המהלך ההיסטורי של כינון יחסי שלום עם ישראל.

אנו במשרד החוץ ציינו במהלך חודש נובמבר האחרון ארבעים שנה לביקורו של הנשיא אנוור סאדאת בירושלים. בסדרת אירועים שערך משרד החוץ בשותפות עם המרכז הבין-תחומי בהרצליה, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת בר אילן, הכנסת ובית הנשיא, העלינו על נס את יחסי השלום השוררים בינינו לבין שכנתנו מדרום. הקונצנזוס בקרב המשתתפים, הדוברים והנואמים באירועים השונים היה שמלאכתם המדינית של הנשיא סאדאת יחד עם שותפו ראש ממשלת ישראל דאז, מנחם בגין, הובילה לאירוע מכונן בהיסטוריה של העמים הישראלי והערבי.

במובנים רבים ניתן לראות בעבד אלפתאח א-סיסי, נשיא מצרים מאז 2014, כממשיך דרכו הן של הנשיא סאדאת והן של הנשיא חוסני מבראק, מבחינת דבקותו בשלום עם ישראל ותפישתו האסטרטגית לגבי הסוגיות הביטחוניות-מדיניות השוררות באזורנו. א-סיסי, כמו קודמיו, מבין שהשלום עם ישראל הוא נכס אסטרטגי שמשרת את האינטרס הלאומי המצרי והוא חש שעליו להציב אינטרס זה בראש מעייניו מתוך הבנה שעליו לחשב צעדיו בתבונה ובזהירות אל מול השיקולים האחרים כגון שימור מעמדה המוביל של מצרים בתוך עולם הערבי. שיקול נוסף שכנראה מנחה אותו הוא אי רצון לזעזע את זירת הפנים מתוך התחשבות בדעת הקהל השלילית והביקורתית כלפי ישראל. התוצאה של כל אותה מערכת שיקולים מצרית היא שימור הטמפרטורה הקרה של השלום. תגובתנו הטבעית כישראלים היא אכזבה משלום קר זה לצד הבנה מפוכחת ומושכלת שאחרי ככלות הכול זהו שלום חשוב ומועיל.

כמי שעוקבים בהתמדה אחר הלכי הרוח אצל שכנינו, אנו זוכרים היטב את הנאום¹ שנשא הנשיא א-סיסי בחודש מאי 2016 בעיר אסייט שבדרום מצרים בטקס חנוכת תחנה לייצור חשמל. הנשיא א-סיסי נקט בסגנון דיבור שניתן לתארו כעממי, במובן החיובי של המילה, בכדי להפנות את מסריו הן לציבור המצרי והן לציבור בישראל. הוא אמר כי הוא פונה לישראלים ולהנהגה הישראלית- והוסיף שהוא יודע שהם שומעים אותו- בקריאה לאפשר לערוצי הטלוויזיה הישראלים לשדר את נאומו זה מספר פעמים. המסר של א-סיסי היה שאנו ניצבים בפני הזדמנות אמיתית להחייאת תהליך השלום, לסיום המלחמות וההרג, למיגור התסכול והייאוש ולעשיית שלום אמיתי, שישלים את המהלך אותו עשה הנשיא סאדאת לפני ארבעים שנה. ניכר כי הנשיא א-סיסי דיבר מתוך שכנוע עצמי עמוק כשהסביר שהוא זוכר את מצרים לפני 1977, לפני 1973 ואף לפני 1967 והוא יכול להעיד שהמצב כיום בעידן השלום עדיף עשרת מונים על המצב ששרר לפניו. מדבריו ניכר היה שהוא מפנה את המסר לכמחצית מהעם המצרי שנולדו אחרי 1977 ולכן הם לא מודעים כמוהו לחשיבות

¹ נאום הנשיא א-סיסי באסייט, 17 במאי 2016:

<https://www.youtube.com/watch?v=1pALU2MExhA&feature=youtu.be>

השלום ולפירות שמצרים הפיקה ממנו. א-סיסי חזר על המסר במלים אחרות כשהסביר בגילוי לב שאמנם יש מי שאומר שהשלום עם ישראל אינו שלום חם, אך בהחלט אפשר להפוך את השלום לחם יותר כאשר יושג הסכם בין ישראל לפלסטינים ותקום מדינה פלסטינית. כלומר, על פי נקודת מבטו של א-סיסי, הסכם ישראלי-פלסטיני יפתח דף חדש בהיסטוריה של אזורנו, הרבה יותר משמעתי ממה שהיה עד עתה.

מספר חודשים לאחר מכן, בנאומו² בעצרת הכללית של האומות המאוחדות, ב-21 בספטמבר 2016, חזר הנשיא

א-סיסי על מסריו וקרא לעם הישראלי ולהנהגה הישראלית לפעול למציאת פתרון לסוגיה הפלסטינית. הוא חזר על הרעיון שעומדת בפנינו הזדמנות אמיתית לכתוב דף חדש בהיסטוריה של האזור ולנוע לכיוון השלום. הוא הסביר שהניסיון המצרי, כלומר השלום המצרי עם ישראל, הוא יחיד במינו וכי ניתן לשכפלו בכדי להוביל להקמת מדינה פלסטינית שתתקיים לצד מדינת ישראל בשלום ובביטחון.

שנה לאחר מכן בנאומו³ בעצרת האו"ם ב-19 בספטמבר 2017 א-סיסי חזר והדגיש את קריאתו לעם הפלסטיני לקבל את הדו-קיום בשלום ובביטחון עם שכניהם הישראלים. יש לזכור שאת נאומו זה נשא א-סיסי למחרת פגישתו עם ראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו. המצרים הם אלה שדאגו להפיץ את התמונות והצילומים מהמפגש לתקשורת ובהודעה לתקשורת הם בחרו להדגיש כי שני המנהיגים שוחחו על המאמצים המשותפים להחייאת תהליך השלום.

בהתאם לקו ממשלתי מצרי זה גם שגריר מצרים בישראל, חאזם ח'ירת, הדגיש בנאומיו⁴ באירועים לציון ארבעים שנה לביקור סאדאת את דבקות מצרים בשלום, את רצונה לסייע לישראלים ולפלסטינים לשוב לתהליך המדיני ואת מעורבותם של המצרים בפיוס הפנים-פלסטיני שבראיתם עשוי להוביל לחידוש המגעים עם ישראל. השגריר המצרי קשר דברים אלה למילותיו של סאדאת בנאומו⁵ בכנסת בנובמבר 1977 שהצעד המצרי לכרות הסכם שלום עם ישראל אינו משכיח מהם את ההכרח למצוא פתרון לסוגיה הפלסטינית, כלומר לכונן מדינה פלסטינית שתתקיים בשלום ובביטחון לצד מדינת ישראל.

לפיכך, עלינו תמיד לזכור שמרחב הפעולה שלנו לקידום שיתוף הפעולה עם המצרים מתבסס על כך שלצד העובדה שמצרים חייבת להמשיך למלא את תפקידה בעולם הערבי, היא גם יודעת לתת עדיפות לאינטרסים הלאומיים שלה. אחד מהתחומים שהניבו תועלת רבה למצרים הוא שיתוף הפעולה החקלאי עם ישראל במסגרת מש"ב, המחלקה לשיתוף פעולה בין-לאומי של משרד החוץ. סרטון שהפיק משרד החוץ⁶ לאחרונה בשפה הערבית על שיתוף פעולה זה הופץ על ידי שגרירותנו בקהיר דרך האינטרנט לכלל הציבור המצרי, ועד עתה צפו בו מאות אלפי מצרים (לעמוד הפייסבוק בערבית של שגרירותנו במצרים יש 184 אלף עוקבים ובכל חודש מצטרפים אליהם אלפים). בסרטון מכב עובדיה קידר, שהדריך אלפי חקלאים מצרים שהגיעו במהלך השנים לקורסים והשתלמויות במסגרת מש"ב. קידר, יליד מצרים, מסביר בסרטון בערבית מצרית כיצד ישראל שיתפה את המצרים בניסיונה בגידולי חקלאות באקלים מדברי צחיח. ישראל העבירה למצרים ידע רב בתחום ההשקיה בטפטפות ושימוש בחממות ובדשנים באופן שאפשר לחקלאים המצרים לגונן את גידוליהם ולהגדיל את תפוקתם. דבריו של קידר משקפים נאמנה את האכפתיות הכנה והאמיתית שלנו כישראלים לגבי רווחתם ושגשוגם של שכנינו המצרים. קידר הביע תקווה לחידוש שיתוף הפעולה החקלאי עם המצרים והבהיר כי דלתותיה של ישראל ושל ביתו פתוחות לרווחה בפניהם. למעלה מ-4000 מצרים השתתפו בקורסי מש"ב שנערכו בישראל במשך יותר מעשרים שנה. שיגור המצרים לישראל נפסק לפני כשבע שנים, ואנו פועלים מול המצרים לחידוש פרויקטים אלה.

² נאום הנשיא א-סיסי באו"ם, 21 בספטמבר 2016:

<http://webtv.un.org/news-features/watch/egypt-president-addresses-general-debate-71st-session/5133890571001>

³ נאום הנשיא א-סיסי, 19 בספטמבר 2017:

[/http://webtv.un.org/watch/egypt-president-addresses-general-debate-72nd-session/5581361710001](http://webtv.un.org/watch/egypt-president-addresses-general-debate-72nd-session/5581361710001)

⁴ דברי שגריר מצרים באתר המרכז הבין תחומי הרצליה, 29 בנובמבר 2017: <https://www.idc.ac.il/en/whatsup/pages/40-years-saadat-visit.aspx> ;

http://www.mako.co.il/news-military/israel-q4_2017/Article-fecfa5ae993ef51004.htm

על דברי שגריר מצרים בבית הנשיא ראה אתר מאקו, 22 בנובמבר 2017: http://www.mako.co.il/news-military/israel-q4_2017/Article-fecfa5ae993ef51004.htm ;

⁵ נאום הנשיא סאדאת בכנסת, 20 בנובמבר 1977:

<https://www.knesset.gov.il/process/docs/sadatspeech.htm>

⁶ סרטון בהפקת משרד החוץ, דצמבר 2017:

<https://www.facebook.com/IsraelinEgypt/videos/1818330474844866/>

פרויקט שיתוף פעולה נוסף עם מצרים הוא ה-QIZ, ראשי תיבות באנגלית לאזורי תעשייה מועדפים. זוהי מסגרת של שיתוף פעולה טרילטרלי בין ישראל, מצרים וארה"ב, הנשענת על הסכם אזור סחר חופשי בין ישראל לארה"ב. על פי הסכם ה-QIZ, שנחתם ב-2004, מצרים יכולה לייצא סחורות לארה"ב בפטור ממכס, ובלבד שרכשה תשומות ישראליות בשווי של כעשרה אחוזים מהערך הסופי של המוצר ובתנאי שהמוצר מיוצר באחד מהאזורים הקבועים בהסכם. במסגרת ההסכם הוקמו מאות מפעלי טקסטיל בקהיר, אלכסנדריה, ערי התעלה ואסוואן, בהם מועסקים כ-120 אלף עובדים. מאז 2004 ייצאה מצרים לארה"ב מוצרים שיוצרו במפעלים אלה בשווי מצטבר של יותר מ-8 מיליארד דולר. מטרת ה-QIZ הינה לטפח שותפויות עסקיות בין ישראל ומצרים כמנוף לחיזוק היציבות האזורית ולפיתוח היחסים בין המדינות.

שגרירותנו בקהיר, אשר בראשה עומד השגריר דוד גוברין, ממשיכה להשקיע מאמצים אינטנסיביים במטרה לחזק את תשתיות שיתופי הפעולה עם מצרים ואת הדיאלוג עם בני העם המצרי, וזאת למרות דעת הקהל הביקורתית ואף העוינת לעתים, החרם מצד כל האיגודים המקצועיים לכל מגע עם ישראלים ואי מתן אור ירוק מהקברניטים שהיה עשוי לתת גיבוי למי שבכל זאת מעוניין לבקר בישראל ולבחון שיתופי פעולה עמה.

בראשית ינואר הגיע לישראל פרופסור סעד אלדין איברהים, סוציולוג וראש מכון אבן ח'לדון למחקרי פיתוח, כאורח אוניברסיטת תל אביב. הקהל שבא לשמוע את דבריו מאד התרשם מהאינטלקטואל המצרי ומתיאוריו לגבי השאיפה לדמוקרטיה במצרים, בעיקר כפי שבאה לידי ביטוי בשלבים הראשונים של הפגנות המיליונים בכיכר תחריר בקהיר ובכיכרות אחרים ברחבי מצרים. הישראלים שנכחו באולם, ואני ביניהם, מחאו לו כפיים סוערות ובכך למעשה ביטאו את האכפתיות והדאגה שיש לנו בישראל כלפי שכנינו המצרים. זה גם מתחבר לדברים שהדיפלומטים המצרים המשרתים בשגרירותם בתל אביב מספרים לנו על היחס האוהד והלבבי שהם זוכים לו מכל הישראלים אותם הם פוגשים.

אין חולק ואין עוררין על כך שהפוטנציאל לשיתופי פעולה במגוון של תחומים הוא עצום. ישנה הסכמה רחבה, לפחות בצד הישראלי, שככל שנצליח להרחיב את מעגלי השיח ולבנות מאגרים של גורמים וארגונים ממשלתיים, ציבוריים ופרטיים בשני הצדדים, כך נבסס את הדבקות בשלום וביציבות. אמנם באנגלית נהוג לומר שגדר גבוהה עושה שכן טוב, אבל עם כל החשיבות שיש לגדרות, אנו עדיין מאמינים בשכנות טובה הנובעת משכנוע, אמונה ומערכת של אינטרסים וערכים משותפים. אילו הנסיבות היו שונות ניתן רק לדמיין אילו פעילויות יפות יכולים היינו לעשות מול אלפי סטודנטים מצרים הלומדים עברית בכעשרים אוניברסיטאות מצריות וזוהי דוגמה אחת מני רבות.

אחרי ככלות הכול, במצב הנוכחי המורכב מצרים היא אי של יציבות במרחב של אי יציבות. מצרים היא שותפה אסטרטגית מרכזית של ישראל לביסוס האינטרסים החיוניים ביותר של מדינת ישראל ועם ישראל.

שבע שנים למהפכת 2011: יחסי ישראל מצרים

השגריר יצחק לבנון וד"ר ברק בוקס

רקע: יחסי ישראל-מצרים:

הסכם השלום אשר נחתם בין ישראל למצרים ב 2 למרץ 1979, כלל את כל התכנים לקיום יחסים ביטורניים נורמליים בין שתי המדינות. השימוש במונח נורמלי, שאול מהביטוי הערבי תטביע. יחסים אלה היו מבוססים על כמה עקרונות בסיסיים: הכרה הדדית והפסקת מעשי האיבה בין המדינות, רישום גבולות הקבע ועוד. כל אלה אמורים היו להתקיים ולהביא ליצירת משטר בטחון יציב.⁷

הרמה הביטורנית של היחסים באה לידי ביטוי במיסוד קשרים דיפלומטיים וקונסולריים בדמות פתיחה הדדית של שגרירויות ברמה של שגריר, יחסי מסחר, כלכלה, תרבות, חופש תנועה, תחבורה וטלקומוניקציה ועוד.⁸ בעקבות ההסכם, התעוררה בשתי המדינות תקווה מוצדקת לכינון שיתוף פעולה, קיום שכנות טובה ויצירת אווירה חיובית, שתהיה שונה מאווירת המלחמה ששררה במשך כמה עשורים. במילים אחרות ניתן להגדיר זאת כעידן חדש.

מצב היחסים היום: מה מתקיים מהתכנים ומה לא?

חשוב לציין כי זמן קצר יחסית לאחר החתימה על ההסכם, התרחשו טלטלות במזרח-התיכון אשר השפיעו לרעה על יישומו המוסכם. למשל, הפצצת הכור הגרעיני אוסיראק שבעיראק, על ידי ישראל מבלי לידע מראש את הנשיא סאדאת. ממד נוסף אשר השפיע לרעה, הנו ההתמהמהות הישראלית ביישום חלקו השני של הסכם קמפ-דייוויד, העוסק במתן אוטונומיה לפלסטינים.

תקופת הנשיא מובארכ:

הנשיא מובארכ קיים מן הרגע הראשון, גישה ייחודית משלו בסוגיית השלום עם ישראל. מובארכ, שלט במצרים במשך שלושים שנה. כתוצאה מכך, המדיניות שהוא קבע כלפי ישראל התקבעה הן ברמת הפקידות הבכירה והן בקרב הציבור, כמדיניות החוץ שלו. מובארכ, סבר שהוא לא יכול היה לגעת בהסכם שרק נחתם. זאת, בשל המעורבות האמריקנית. אך הוא פירש את הדברים כך שהסכם השלום נותר על כנו, אך לא מימוש היחסים הביטורניים עם ישראל, עד לפתרון הסוגיה הפלסטינית. כלומר, הוא כרך את נרמול היחסים עם ישראל, בסיום הסכסוך הישראלי פלסטיני. לא בכדי, עד היום כאשר המצרים דנים על ההסכם עם ישראל, הם לא מדברים על קיום הסכם דו-צדדי עמה. בכל התייחסויותיהם

⁷ בהסכם נקבע היקף הכוחות המצרים שיוצבו בסיני, מיסוד ועודות מיוחדות ומשרדי קישור (Liaison), שיפעלו בערים אל-עריש ובאר-שבע. לכך מתווספת ההחלטה להציב רב-לאומי.

"Israel-Egypt Peace Treaty". Israeli Ministry of Foreign Affairs. Available At: <http://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/israel-egypt%20peace%20treaty.aspx> (Downloaded: January 8, 2018).

⁸ הנספח השלישי להסכם (Annex III), קובע כי בין המדינות ימוסדו יחסים דיפלומטיים וקונסולריים (סעיף 1) ומפרט מגוון רחב של יחסים אשר ימוסדו תוך ששה חודשים מתאריך החתימה על ההסכם. יחסים אלה יתרכזו בתחומים הבאים: מסחר (הסכם סחר לקיום מערכת יחסים כלכלית בין המדינות, סעיף 2), תרבות (סעיף 3), חופש תנועה (סעיף 4), יחסי שכנות טובים (שלום וסובלנות בין המדינות, סעיף 5), תחבורה וטלקומוניקציה (שימוש בנמלי תעופה ובדרכים, הסכם תעופה אזרחית ומעבר חופשי של אזרחים. כמו-כן, כניסה חופשית לנמלים לכלי-שיט ולמטענים, סעיף 6), חופש זכויות אדם (סעיף 7) ומים טריטוריאליים (מעבר חופשי של כלי-שיט במים הטריטוריאליים של המדינה, סעיף 8).

Ibid.

הפומביות והלא פומביות בנוגע להסכם זה, הם מתייחסים אליו כהסכם קמפ-דייז. לשיטתם, הסכם קמפ-דייז כולל שני חלקים שלא ניתן להפריד ביניהם: קשרים עם ישראל ומציאת פתרון לסוגיה הפלסטינית.

מצב אי קיום היחסים הביטורליים בתקופת הנשיא מובארכ, בא לידי ביטוי במיסוד חרם עם ישראל על-ידי כל האיגודים המקצועיים המצרים. בנוסף, התקשורת המצרית הציגה דיווחים עוינים על ישראל וכן הייתה ירידה מתמדת בהיקף היחסים התרבותיים, המסחריים והכלכליים. צעדיהם של הדיפלומטים הישראליים הוצרו גם כן. למשל, לפי ההנחיה שנתנו שלטונות מצרים לשגרירות ישראל בקהיר, היא יכולה ליצור קשר אך ורק עם מחלקת ישראל במשרד-החוץ המצרי. במילים אחרות, אין לפתח קשרים בלתי אמצעיים עם גורמים ממלכתיים אחרים במצרים. במקביל, הנציגות המצרית בישראל נהנתה מחופש פעולה מוחלט. מעט ישראלים יודעים את העובדה לפיה כאשר ביקרה אישיות ישראלית בשארם אל שייח', דגל ישראל הונף בטרמינל, אך רק אחרי שהמטוס שעל סיפנו הייתה אותה אישיות, נחת בפועל. הדגל הוסר למעשה באופן מיידי, כאשר המטוס התחיל לנוע ליד הטרמינל.

יש לציין שהיו מאמצים למלא את היחסים הביטורליים בתוכן. בדרך זו, נחתם בין ישראל למצרים הסכם שנקרא Qualified Industrial Zone QIZ: זהו הסכם משולש בין ארה"ב, מצרים וישראל שעוסק בייצור פרודוקטים מצריים המכילים אחוז מסוים של מרכיב ישראלי. על פי ההסכם, התוצרת מיוצאת לארה"ב ללא מכס⁹.

מובארכ, יצר בעצם שתי רמות יחסים בין ישראל למצרים: האחת קיום קשר בין המנהיגים הישראליים ברמת ההנהגה עמו ועם סגל לשכתו ואילו הרמה השנייה הביטורלית, קרטעה והתרוקנה מתוכן, עד למציאת פתרון לסוגיה הפלסטינית. המסחר, הכלכלה, התרבות ושאר מאפייני הנרמול, נעלמו. למשל, התיירות הדתית שבאה לידי ביטוי בעליה לרגל לארץ-הקודש, לא התקיימה. האפיפיור שנודה מנהיג הקופטים, אסר עליהם לעלות לרגל לירושלים ולבקר במקומות הקדושים בארץ, כאות הזדהות עם מדיניות מובארכ¹⁰.

למעשה, במישור הביטורלי נותרו שלושה ממדים בלבד:

1. היחסים בין צבאות ישראל ומצרים התקיימו על בסיס סדיר. במסגרת זו, נערכו פגישות תדירות בין הצבאות.
2. הסכם QIZ.
3. צינור הגז ממצרים לישראל וירדן שהוקם בתקופת מובארכ. כנראה שמצב זה היה נח לשני הצדדים.

נפילת מובארכ ועליית הצבא:

עם נפילתו של מובארכ בשנת 2011 ועליית הכת הצבאית, נשמעו קולות להקפיא את הסכם השלום ונוצר חשש לגבי המשכיותו. המועצה הצבאית העליונה הבינה את הסכנה הטמונה בפגיעה בהסכם ונסחה במהירות הצהרה רשמית, אשר פורסמה באופן מיידי עם עלייתה לשלטון. על פי הצהרה זו, מצרים מחויבת לכל ההסכמים האזוריים עליהם היא חתמה. יש בכך מחויבות מפורשת להמשכיות הסכם השלום, שהרגיעה את ישראל. בתקופת הכת הצבאית החלוקה לשתי רמות היחסים עם ישראל, נותרה על כנה. בבחינת היחסים הביטורליים ניתן לראות, כי נפגעה זרימת הגז לישראל. בתקופה זו צינור הגז הותקף למעלה מ-14 פעמים. בד בבד, הועלו טענות מופרכות לפיהן ישראל גובה מחיר יקר על הגז, ביחס למדינות אחרות. כתוצאה מכך, הסכם הגז עם ישראל בוטל והצינור נסגר. ישראל הגיבה בנקיטת בהליכים משפטיים נגד מצרים וזכתה. כיום, מצרים פועלת מאחורי הקלעים כדי שישאל תתחשב בה ותקטין את גובה הקנס הגבוה שהושת עליה. יש לציין שבתקופה זו, הסכם QIZ המשיך כרגיל.

⁹ דוגמא לחשיבות ההסכם נמצאת במחקר משנת 2006, שנערך במרכז המצרי למחקרים כלכליים: לפי מחקר זה, בשנת 2005 ההסכם תרם לעליה בייצוא טקסטיל ב-5%!

Refaat, Amal. Assessing the Impact of the QIZ Protocol on Egypt's Textile and Clothing Industry. The Egyptian Center for Economic Studies. Working Paper No. 113, July 2006, pp. 1, 24-25.

¹⁰ הראל, עמוס. "היה שלום? תהיה מלחמה?", הארץ, 9 בדצמבר, 2011. זמין ב: <https://www.haaretz.co.il/1.1587045> (הורד: 9 בינואר, 2018).

בנוסף, הפגישות ברמת הקברניטים שהיו לשגרה בתקופת מובארכ, נפסקו. עם זאת, הקשר בין שני הצבאות המשיך כפי שהיה, מבלי לגרום למצרים לחשב אסטרטגיה חדשה מול ישראל, לאור השינוי הדרמטי בשלטון. מצב זה היה נח לראש הצבא, הפילדמרשל טנטאווי.

בתקופת המועצה הצבאית העליונה, התרחש אירוע חמור אשר נתן את אותותיו עד היום: בעקבות הדרדרות המצב הביטחוני בסיני, כילה המון זועם בתחילת חודש ספטמבר 2011, את זעמו על השגרירות הישראלית בקהיר. ההמון תקף את מבנה השגרירות ואיים על הישראלים ששהו בו. הצבא ששלט במדינה, לא התערב כדי להפסיק את ההתקפה בראשיתה, על אף שיכול היה לעשות זאת בשלביה הראשונים. כתוצאה מכך, צוות השגרירות כולו למעט נציג אחד שנשאר במקום, נאלץ להתפנות באישון לילה לישראל. מאז, אין לישראל בנין חלופי לשגרירות. למרות שאסור היה לאירוע מעין זה להתקיים ולמרות כעסה של ישראל, היא בחרה לנהוג באיפוק וב"התחשבות" במצרים, אשר עוברת תקופת מבחן קשה. מאז ההתקפה היחסים הביטורליים לא השתפרו ונשארו ללא שינוי בנקודת האפס. רוצה לומר, ללא שגרירות, צוות מצומצם מאוד, ללא ביקורים של בכירים ישראלים וללא קשר ברמה הדו-צדדית.

שלטון האחים המוסלמים:

עלייתו של מורסי שעמד בראש תנועת האחים המוסלמים, הגבירה את החשש באשר לעתיד היחסים בין שתי המדינות בכלל והסכמ השלום בפרט. אכן, נשמעו קולות במצרים, אשר דרשו לבטל את ההסכם, להקפיאו, או לשנות את סעיפיו לטובת מצרים. בהתערבותה של ארה"ב אשר הבהירה את חומרת המעשה, נבלמו הקריאות לפגוע ביחסים והם נותרו על כנם, כמו בתקופת הכת הצבאית. שלטון האחים המוסלמים לא האריך זמן ומורסי הודח.

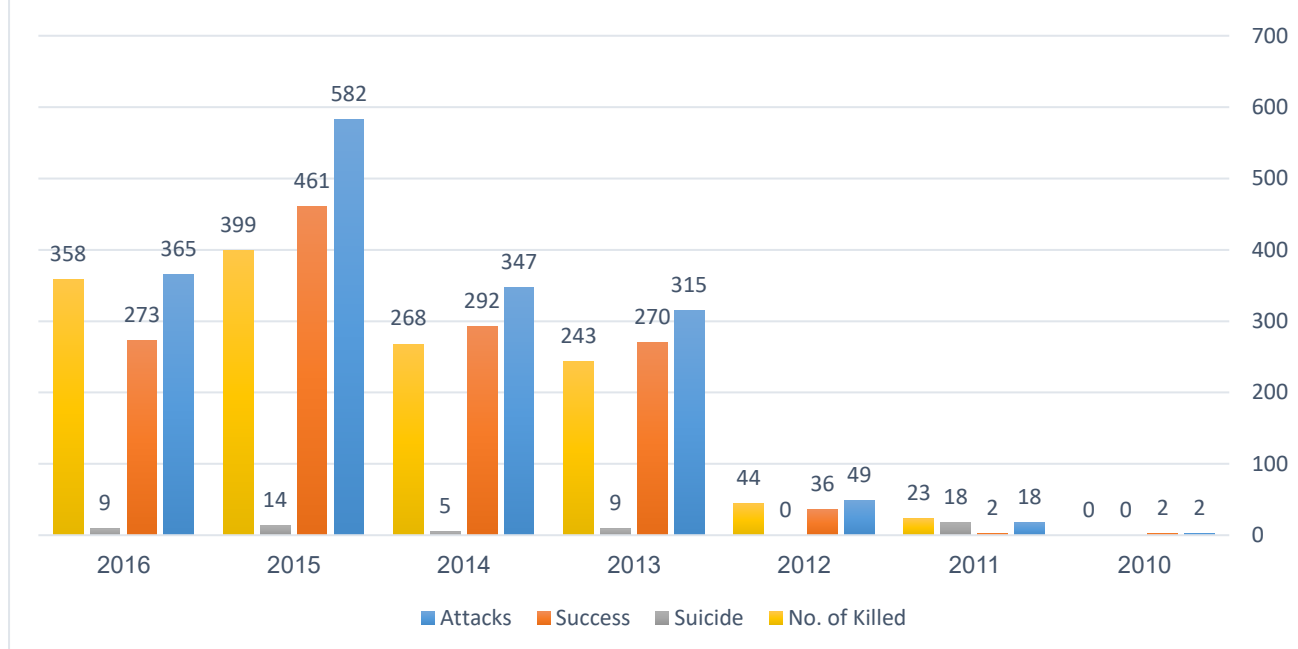
שלטונו של אל-סיסי:

עבד אל-פתאח אל-סיסי, שעלה לשלטון אחר מורסי, הכיר את ישראל מתקופתו כאיש צבא. לאל-סיסי היה חשוב להחזיר את מצרים למסלול יציב של שקט ובטחון. לצורך זה, לא הייתה לו מניעה לשתף פעולה עם כל מי שיכול היה לתרום להשגת מטרה זו, כולל ישראל. בעיני ישראל, יציבות מצרים תשפיע על יציבותה היא ולכן התייצבה לימינו.

אל-סיסי יישם גישה פרגמטית, אשר נבעה מן הצורך להשיג יציבות בטחונית ולהתמודד עם התקפות טרור רבות. גרף 1 שלהלן, מציג את התקפות הטרור שיצאו לפועל במצרים, בתקופה שבין השנים 2010-2016. הנתונים משקפים את ההחמרה בבטחון האישי במדינה¹¹: ניתן לראות כיצד כמות ההרוגים כתוצאה מהתקפות הטרור (ומתוכן ההתקפות שהצליחו), עלתה מאז 2011 והגיעה לשיא בשנת 2015. בנוסף, ישנם בגרף נתונים לגבי התקפות התאבדות בתקופה הנדונה. בתקופת אל-סיסי, החלה כמות זו לרדת.

¹¹ "GTD START DATABASE". Available At: <http://www.start.umd.edu/start/> (Downloaded: August 6, 2017).

גרף 1: התקפות טרור במצרים בין השנים 2010-2016

לנתונים אלה הייתה השפעה על היחסים הצבאים והמודיעיניים עם ישראל, שהם כיום טובים מאי פעם. שתי רמות היחסים עם ישראל אשר קבע מובארכ, ממשיכות. הרמה הביטחנית הריקה נותרה ואין בה שינויים משמעותיים: אין בניין לשגרירות, הצוות הדיפלומטי עדיין מצומצם מאוד והאיגודים המקצועיים ממשיכים בחרם. עם זאת, ניתן להבחין בהפשרה מדודה בדמות מתן יותר אשרות ביקור לישראלים במצרים, קיום קשר ישיר טלפוני וגלוי בין ביבי לאל-סיסי וחידוש התיירות הדתית: אי מניעת ביקורי קופטים בירושלים בחג הפסחא. כמו-כן, ישנם אישים כמו סעד אל-דין אברהים, שהגיע לכנס באוניברסיטת ת"א (02.01.18), בד בבד עם סימנים של שינוי בעמדת מצרים בסוגיה הפלסטינית. לאמור, קיום לחץ מתון על הרשות להגמיש את עמדותיה, במטרה להגיע להסדר עם ישראל, בסיוע סעודי. אמנם אלה שינויים מתונים (TIMID), אבל משמעותיים. שינויים אלה מעידים ככל הנראה על כוונותיו של אל-סיסי.

עם זאת, עדיין ישנו חוסר איזון בין פעילות השגרירות המצרית בת"א, לבין שגרירות ישראל בקהיר. אמנם הקשרים הצבאיים והמודיעיניים בין ישראל למצרים בתקופת אל-סיסי טובים, אבל אסור להשתית את היחסים בין שתי המדינות רק על רגל אחת, הרגל הבטחונית. פיתוח הרמה הביטחנית, יסייע בייצוב המצב ושמירה על הסכם השלום. ככלל, הכיוון הכללי של היחסים נמצא בדרך הנכונה, אך רחוק מחזון סאדאת-בגין, בעת חתימת הסכם השלום.

שלום קר ? שלום שורד ? שלום מתחמם ? – הסכם השלום ישראל-מצרים מאנואר אל-סאדאת לעבד אל-פתאח אל-סיסי במלאת לו ארבעים שנה.

ד"ר מירה צורף

ב-9 בנובמבר 1977 הודיע נשיא מצרים אנואר אל-סאדאת לחברי מועצת העם המצרית על נכונותו להגיע לכנסת בירושלים כדי לשאת ולתת על הסכם שלום צודק ובר קיימא עם ישראל. על אף ההתנגדות הנחרצת ליוזמתו זו הן מבית והן בקרב רוב שליטי המדינות הערביות נחת אנואר אל-סאדאת ב-19 בנובמבר 1977 בשדה התעופה בן-גוריון. יש לציין שלא הייתה זו הפעם הראשונה שהנשיא המצרי הצהיר על נכונותו להגיע להסדר עם ישראל. הדבר בא לידי ביטוי בנאומים שנשא אל-סאדאת מנובמבר 1970 עד נובמבר 1971 בהם הביע את רצונו של מצרים בשלום שבמסגרתו יושבו לערבים כל השטחים שנכבשו מהם ביוני 1967. "ב-4 בפברואר 1971 הכרזתי בפרלמנט קבל עולם כולו... על יוזמת השלום שלי... פתח למתקפה דיפלומטית מצרית, שהייתה החלופה היחידה למתקפה צבאית שבזמנו נבצר ממני לפתוח בה..." כתב הנשיא המצרי באוטוביוגרפיה שלו *ספור חי*.

את יוזמות השלום של הנשיא אל-סאדאת יש לראות כחלק אינטגרלי ממדיניות הדה-נאצריזציה שאמץ. סאדאת שהיה שותף מלא לנכסה (לתבוסה) של מלחמת ששת הימים הפנה עורף לפאן ערביות הנאצריסטית שאותה הגה והוביל קודמו, הנשיא גמאל עבד אל-נאצר. תחתיה התכנס הנשיא המצרי אל ד' אמות המצריות הטריטוריאליה הפרטיקולרית (אל-וטניה אל-מצרית) תוך התמקדות באינטרסים המצריים הקונקרטיים שלהבנתו רק כך ניתן יהיה לחלץ את מצרים מן הבוץ שלתוכו שקע אותה עבד אל-נאצר. הדה-נאצריזציה של סאדאת לא הצטמצמה אך ורק לסוגיה של הזהות הקולקטיבית המצרית אלא כללה היבטים נוספים כמו למשל מדיניות האנפתאח (מדיניות הדלת הפתוחה) שבה צדד, שנועדה לתפוס את מקומה של המדיניות הכלכלית הנאצריסטית שנודעה כ"סוציאליזם ערבי". בבסיס האנפתאח ההנחה כי הסוציאליזם הערבי הנאצריסטי נכשל בניסונו לצמצם פערים בין עניים לעשירים באמצעות הלאמה וחלוקה צודקת יותר לכאורה של המשאבים הקרקעיים והמונטאריים. אשר על כן, טען סאדאת, יש לפתוח את המשק המצרי ליוזמות פרטיות מקומיות ובינלאומיות. אין מדובר בקפיטליזם חזירי אלא בקפיטליזם רך ומבוקר ע"י המשטר עצמו. מדיניות האנפתאח, יש לציין, לא סימלה רק פתיחות כלכלית אלא אף פתיחות מחודשת אל המערב ובראש ובראשונה כלפי ארה"ב שסאדאת סמן אותה כבעלת ברית פוטנציאלית מן המעלה הראשונה למצרים - "Pax Americana" כונתה מדיניות החוץ אותה אמץ הנשיא סאדאת ואף היא הייתה חלק ממדיניות הדה-נאצריזציה שלו ששיאה בגט הכריתות ששגר הנשיא המצרי לברה"מ, בת בריתו של עבד אל-נאצר, עם סילוקם של המומחים הסובייטים מעל אדמתה של מצרים ב-1972.

את היחס לישראל יש לראות כחלק אינטגרלי ממדיניות זו: בעוד עבד אל-נאצר סרב להכיר בקיומה של מדינת ישראל וראה בה שתל זר שיש לבער אותו מהגוף המזרח-תיכוני הערבי והאסלאמי, אנואר אל-סאדאת השלים מיד עם עלותו לכס הנשיאות עם עובדת קיומה של מדינת ישראל. הכרה זו סייעה לקשרים שהחלו נרקמים בין מצרים לארה"ב.

הסכם השלום שעליו חתמו הנשיא אנואר אל-סאדאת וראש ממשלת ישראל מנחם בגין על מדשאות הבית הלבן ב-26 במרץ 1979 חתם את מצב הלוחמה בין ישראל ומצרים. "היום רוצה אני לראות לא את הגולגולת כי אם את הירק. רוצה אני לראות מים ניגרים ולא דם. רוצה אני לדאוג לכך שאישה לא תתאלמן וילד לא יתייתם ואבות לא ישכלו את בניהם." כך תעד הנשיא סאדאת את חזון השלום שלו. במסגרת ההסכם התחייבה ישראל לפנות את חצי האי סיני ושני הצדדים התחייבו לכונן יחסים דיפלומטיים כמקובל. ההסכם יש לציין מכיל נספח שעוסק בפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני ע"י משא ומתן בין הצדדים שיביא בסיומו של דבר להקמתה של מדינה פלסטינית ברצועת עזה וביהודה ושומרון. זאת ועוד, ההסכם מייצר זיקה בין פתרון הבעיה הפלסטינית לנורמליזציה (תטביע) ביחסי ישראל-מצרים.

הביקורת שנשמעה מהצד הישראלי על היות השלום הישראלי-מצרי שלום קר שלא ישרוד משברים בעתיד החרפה עוד יותר עם הירצחו של הנשיא סאדאת ב-6 באוקטובר 1981. הנחת היסוד לפסימיות ששררה בצד הישראלי הייתה כי ההסכם היה פרי יוזמתו של הנשיא סאדאת ולפיכך הוא נולד עם מכוננו ועתיד להיקבר עמו. מה עוד שמלכתחילה

ההתנגדות להסכם השלום בצד המצרי הייתה גורפת ואותה הובילו פוליטיקאים ואינטלקטואלים מצרים שראו בהסכם כניעה לישראל ובגידה באחים הערביים. אלא שהמציאות הוכיחה שההסכם הקר שרד הן את חילופי הגברי במוסד הנשיאות והן את המשברים שאיימו להקריסו לאורך תקופת שלטונו של הנשיא מובארכ. הנשיא מובארכ בחר להמשיך את מדיניותו של סאדאת הן במדיניות הפנים והן במדיניות החוץ. היחסים עם מדינת ישראל בתקופתו התאפיינו בקרירות מחד גיסא ובתקינותם מאידך גיסא. הסכם השלום בתקופתו נשמר על אף המכשלות שבפניהן ניצב ובכלל אלה: מלחמות לבנון הראשונה והשנייה, מלחמת המפרץ והאינתיפאדות הפלסטיניות הדבר נבע מכך שמצרים ראתה בהסכם נכס אסטרטגי ואינטרס מצרי מובהק.

גם מהפכת האביב הערבי שפרצה ב-25 בינואר 2011 שהשלב הראשון שלה הסתיים בהדחתו של הנשיא מובארכ. עלייתם של האחים המוסלמים ובחירתו של האח המוסלמי, מוחמד מורסי לנשיא הצטיירה כאיום ממשי ומידי על הסכם השלום הישראלי-מצרי. האמת חייבת להיאמר: חששות אלה היו מעוגנים בטיטת המצע של התנועה שדלפה ב-2007 ובה נאמר מפורשות כי תנועת האחים המוסלמים סבורה כי הסכם השלום שנחתם בין ישראל למצרים אינו משקף את רצון העם המצרי. לטענתם היה זה הסכם בין מנהיגים ולא בין עמים. אשר על כן, יש להביא את ההסכם למשאל עם. והיה אם העם המצרי יביע את תמיכתו בהסכם יש להמשיך ולקיימו ככתבו וכלשונו ואם יביע העם המצרי את התנגדותו הרי שחובה לבטלו. אלא שמסתבר שדברים שרואים מכאן לא רואים משם שכן, משהפכה מפלגת החירות והצדק למפלגה המובילה לאחר שזכתה ברוב בבחירות לפרלמנט המצרי ומשנבחר נציג האחים המוסלמים לנשיאה של מצרים בבחירות החופשיות הראשונות בתולדותיה של מצרים העצמאית השתנתה הגישה ומוחמד מורסי הצהיר על מחויבותו להסכמים שעליהם חתמו קודמיו בתפקיד ובכלל אלה המחויבות להסכם השלום הישראלי-מצרי. כך שגם במהלך תקופת כהונתו הקצרה בת השנה של מוחמד מורסי לא הופר ההסכם יתירה מזאת, על אף שמורסי נמנע באדיקות מהידברות ישירה עם ישראל הוא לא הסס לשגר לישראל שגריר חדש, מה שהווי מבחינתו איתות לישראל שבכוונתו לקיים את הסכם השלום.

הדחתו של מוחמד מורסי שנכנסה לתוקפה ב-3 ביולי 2013, משפג האולטימטום שניתן לו ע"י נציג הצבא, שר ההגנה, עבד אל-פתאח אל-סיסי, עוררה שוב תהיות לגבי המשך קיומו של הסכם השלום בנסיבות של אי יציבות פוליטית במצרים. אלה שהביעו חששות סברו שבמצב עניינים זה לקולותיהם של המתנגדים להסכם השלום בקרב שדרות רחבות בציבור המצרי יהיה משקל משמעותי במידת המחויבות של ראשי המשטר כלפיו אחרים סברו כי דווקא בשל הנסיבות הפוליטיות תתכנס מצרים אל ד' אמות בעיותיה הפנימיות ותבחר דווקא לשמרו ולא להפר אותו.

עד מהרה התחוור כי עבד אל-פתאח אל-סיסי, שניצח בבחירות לנשיאות במאי 2014, רואה גם הוא בהסכם השלום הישראלי-מצרי נכס אסטרטגי לכל דבר ועניין ובכוונתו לקיים אותו ככתבו וכלשונו. אלא שלא כקודמיו אל-סיסי לא הסס להצהיר לא רק על השלום כאינטרס מצרי אלא על רווחיו ותועלתו של השלום. הנשיא המצרי התבטא בסוגיה זו לא אחת. הוא עשה זאת שעה שחנך תחנת כח במצרים ובמהלך נאומו בפני העצרת הכללית של האו"ם ב-21 בספטמבר 2016. בשתייהן התייחס אל-סיסי לחידוש המשא ומתן בין ישראל והפלסטינים והציע לראות בתוצאותיו החיוביות של הסכם השלום הישראלי-מצרי מודל לחיקוי. בנאומו בעצרת האו"ם הגדיל אל-סיסי לעשות כשהפציר בישראל ובפלסטינים לשאת עיניים אל "הדוגמה הנפלאה" שעוצבה ע"י ישראל ומצרים ולראות בה "הזדמנות אמיתית לפתוח דף חדש בהיסטוריה של האזור שלנו". לא רק הפניות הישירות אלא אף הסופרלטיבים שבהם נקב הנשיא המצרי ביחס להסכם הינם יוצאי דופן לכשעצמם.

ואולם, אין מדובר רק במניירות ובסגנון דיבור אלא במהות עצמה. את עליית חומו של השלום הישראלי-מצרי בעידן אל-סיסי יש לנתח בהקשרים רחבים יותר ובהם הנסיבות הפוסט מהפכניות במהלכן נבחר אל-סיסי לנשיא. הנשיא המצרי הפנים את העובדה שעליו לשנות לחלוטין את סדר העדיפויות הלאומי ולהציב בראשו את פתרון בעיותיו של הדור המצרי הצעיר. הדור שהוביל את מהפכת האביב הערבי, שהסתיימה בהדחתו של הנשיא מובארכ, הוא הדור שיזם גם את הדחתו של הנשיא הנבחר מוחמד מורסי. דור זה מהווה פצצת זמן מתקתקת מבחינתו של כל משטר מכהן והעומד בראשו גם אם במשטר אוטוקרטי עסקינן. וכדי לא למצוא את עצמו במקדם או במאוחר בתא המאסר הצפוף ממילא בראשי מדינה לשעבר, בצאצאיהם ובבכיריהם עליו להשקיע את מירב מאמציו במציאת פתרונות יצירתיים ומהירים ככל האפשר למצוקותיהם של הצעירים. זאת אף הסיבה לכך שאל-סיסי נוהג לקיים ועידות צעירים מידי תקופה במהלכן הוא נפגש עמם, מקשיב למצוקותיהם ולדרישותיהם ומדווח להם על הפרויקטים שהוא מקדם למענם. המפגשים הבלתי אמצעיים הללו בין הנשיא לצעירים, כמו גם השקיפות שהוא מאמץ מצביעים על שינוי שחל במודל המנהיגות המצרי שאל-סיסי

מגלם. תכונה נוספת שמאפיינת את אל-סיסי היא מתן דוגמא אישית. תכונה זו באה לידי ביטוי לראשונה כאשר הכריז הנשיא על פרויקט כרייתה של תעלת סואץ החדשה. הפרויקט אמור היה לאפשר מעבר של ספינות רבות יותר בפרקי זמן קצרים יותר בתעלה ובכך לשפר באופן משמעותי את ההכנסות כתוצאה מדמי המעבר שעל כל ספינה לשלם. הנשיא הצהיר כי כרייתה של התעלה היא פרויקט לאומי הממומן מכיסם של המצרים ונועד לשרת את המצרים. הוא קרא לכל מצרי ומצריה לתרום לפרויקט אפילו גנה אחד. אך הראשון שתרם את משכורתו החודשית היה הנשיא עצמו בבחינת נאה דורש ונאה מקיים. התנהלות זו של הנשיא בססה את האמון בינו לבין אזרחי מצרים שהעניקו לו את פרק הזמן שאותו בקש עד שהפרויקטים הללו יניבו את התוצאות להן מייחלים כולם.

בעיותיה הכלכליות החמורות של מצרים מדירות שינה מעניו של הנשיא המצרי: התיירות המצרית, שהיוותה מקור הכנסה בלתי אכזב של מטבע זר שזרם לקופת האוצר המצרי עד לפרוץ מהפכת האביב הערבי, משותקת כליל. חוסר יכולתו של המשטר להשיב את הביטחון למרחבים הציבוריים במצרים והשתלטותו של ארגון אנצאר בית אל-מקדס-זרוע של ארגון דאע"ש על חצי האי סיני לא רק שתקו את התיירות במרחב זה אלא שהבדואים, תושבי חצי האי, היו למשתפי הפעולה האולטימטיביים של הארגון ומקור לא אכזב למידע מודיעיני על אודות תנועותיהם של כוחות הצבא והמשטרה המצריים. ואין תימה בכך שכן, הבדואים של סיני שחוו טרנספורם במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה, בתקופת שלטונו של מוחמד עלי, מחמת חששותיו של הואלי מהיות הבדואים גורם בדלני שאינו מקבל את מרותו וסמכותו של השלטון המרכזי, לא זכו לאזרחות מלאה ושיויונית עד עצם ימינו אלה. המשטר לא רק שאינו דואג לספק את מחסורם בתחומי החינוך והבריאות נהפוך הוא, בעקבות השתלטות אנצאר בית אל-מקדס על חצי האי נעקרו עשרות בדואים מבתיהם כדי לאפשר למדינה להקים רצועת ביטחון שתמנע את הסתננותם של פעילי הארגון לתוך הערים הגדולות. יתירה מזאת, המשטר אף לא טרח לפצות את התושבים העקורים ולספק להם פתרונות דיור חלופיים הולמים. בניסיונות אלה נזקקה מצרים להדק את שתוף הפעולה עם ישראל ואת התיאום הביטחוני עמה. זאת ועוד, ישראל גילתה הבנה לצרכיה של מצרים ואפשרה לה להכניס לסיני מכסה של כוחות צבא החורגת מזו המצוינת בנספחיו של הסכם השלום, שכן, היא רואה בנוכחותו של ארגון המדינה האסלאמית בסיני איום של ממש לא רק על יציבותה של מצרים אלא אף על ישראל. האויב המשותף והרגישות ההדדית של שתי המדינות זו לצרכיה של זו העמיקו את האמון בין הנשיא אל-סיסי לבין ראש הממשלה נתניהו.

זאת וגם זאת, רצונו של אל-סיסי להשיב למצרים את מעמדה כ"אחות הבכורה", אותו אבדה עם פרוץ מהפכת האביב הערבי לטובת סעודיה, תמרץ אותו לקחת על עצמו את תפקיד המתווך השקול, המאזן וההוגן בין ישראל לפלסטינים. מוחמד בן סלמאן, הכוכב העולה בשמי המזה"ת, הזוכה להערצתם של בכירים בממשל האמריקאי, בשל מתינותו בנושאי דת, חברה ומגדר וכן ביחסה של סעודיה לסוגיה הפלסטינית ולמדינת ישראל, מאתגר את אל-סיסי למצב את עצמו כמנהיג הסוני המתון באזור וכמבוגר האחראי.

בסוגיה הישראלית-פלסטינית התחוויר לאל-סיסי שישראל ומצרים חולקות אויב משותף- החמא"ס. עצימת העין של ראשי החמא"ס נוכח גורמים קיצוניים הנמצאים ברצועה וחוצים דרך המנהרות לסיני במטרה לסייע לארגון המדינה האסלאמית לבצע פיגועים כנגד כוחות הביטחון המצריים אילצה את מצרים לאמץ מדיניות בלתי מתפשרת נגד עצימת עיניים זו שהתבטאה בהצפת המנהרות על יושביהן מחד גיסא ומאידך גיסא עודד אל-סיסי את ישראל והפלסטינים לחדש את המשא ומתן בתווך מצרי כדי לקדם את פתרון שתי המדינות לשני העמים. העלייה לרגל של המנהיגות הפלסטינית לקאהיר, לפגישות עם הנשיא המצרי משקפות מגמה זו. אלא שבשונה ממנהיגים מצרים שחמקו מעסוק אינטנסיבי בבעיותיה הפנימיות הסבוכות של מצרים אל העיסוק בסכסוכים של אחרים כדי לזכות בדיווידנדים מבית ומחוץ, עבד אל-פתאח אל-סיסי מקדיש את מירב עתותיו לטיפול בבעיות הפנים של מצרים ורק מקצת זמנו מוקדשת לתווך בסכסוך הישראלי-פלסטיני.

כאן המקום לציין כי מצרים תחת הנהגתו של אל-סיסי אינה פוסעת אל עבר הדמוקרטיה. אל-סיסי הוא שליט אוטוקרטי לכל דבר ועניין. האמצעים בהם הוא נוקט במטרה לטרפד כל ניסיון של מאן דהוא, המעז להציג את מועמדותו לנשיאות מצרים, מהווים ראייה חותכת להיותו אוטוקרט נוקשה ובלתי מתפשר. זאת ועוד, עובדת היותו מועמד יחיד (לבד ממוסא מצטפא מוסא, יו"ר מפלגת "המחר" (אל-ע'אד), הנמנה עם תומכיו של אל-סיסי ולפיכך הוא אינו אלא מועמד קש)- יש בה כדי לערער על הלגיטימציה שהייתה מנת חלקו בראשית הקדנציה הראשונה שלו כנשיא. הפופולריות שלו נמצאת בירידה מתמדת ככל שמועד הבחירות הולך ומתקרב. ואולם, אין כל ספק בכך שאל-סיסי יזכה בבחירות השאלה היא מה יהיה

אחוז ההשתתפות בבחירות אלה ובאיזו מידה יצליח הנשיא הנבחר לשקם את מעמדו ולזקוף לזכותו הצלחות בתהליך שיקומה של מצרים. הסכם השלום הישראלי-מצרי יצלח ככל הנראה גם את המשוכה הזאת.

משטרו של עבד אל-פתאח אל-סיסי כמוביל חזית לאומית ואזורית נגד איום הטרור

ד"ר ברק מיכאל

שבע שנים חלפו מאז פרוץ "האביב הערבי" במצרים ונגע הטרור ממשיך לאיים על ביטחונה הלאומי של מצרים תחת משטרו של עבד אל-פתאח אל-סיסי. שלוחת ארגון דאע"ש בחצי האי סיני ממשיכה לשמור על כוחה, לבצע פיגועים נועזים ומורכבים ולהעתיק את פעילותה לאזורים נוספים במצרים, ולצדה פעילי ארגון אל-קאעדה ותנועת האחים המוסלמים משקיעים מאמצים בחתירה תחת הסדר הקיים. נחישותו של אל-סיסי לנהל מלחמת חורמה נגד פעילי הטרור מתבטאת בשילוב מושכל בין הכוח הצבאי למערכות החינוך, התקשורת, המשפט, מוסדות הדת וכלל החברה האזרחית וכמו גם בשותפויות עם מדינות שכנות כמו ישראל. ואמנם, בשנת 2017 חלה ירידה ניכרת במספר פיגועי הטרור במצרים (365 פעולות טרור בשנת 2016 לעומת 260 פעולות טרור בשנת 2017),¹² אולם בפתחה של שנת 2018 נראה כי מלאכת הסיכול רחוקה מסיום ונדרשים מאמצים נוספים בהתמודדות נגד ההקצנה בחברה.

תמונת מצב

שלוחת דאע"ש בחצי האי סיני בולטת כיום כארגון טרור מוביל בפעילותו נגד כוחות הביטחון המצרי ותושביה של מצרים. המבצע הצבאי "חק אל-שהיד", שאותו החל צבא מצרים בספטמבר 2015 לפני כשלוש שנים, לא הצליח לכרסם משמעותית בכוחו של דאע"ש. יתר על כן, הארגון השכיל להקים תאי טרור נוספים בכמה מהערים המרכזיות של מצרים בעיקר באזור אל-ואדי והדלתא, להוציא מהם פיגועי טרור, ולגייס חברים חדשים אל שורותיו.¹³ באפריל 2017 ביצעה שלוחת דאע"ש בחצי האי סיני שני פיגועים קשים נגד האוכלוסייה הקופטית בשתי כנסיות באלכסנדריה ובטנטא ופיגוע נגד נוצרים במנזר סנטה קטרינה בחצי האי סיני. כחודש לאחר מכן היא ביצעה פיגוע בעיר מיניא, שבו נהרגו 29 אזרחים קופטים. בדצמבר 2017 ביצעה פיגוע קשה מאוד נגד מסגד צופי בצפון אל-עריש, בו נהרגו למעלה מ-300 אדם, למרות שלא נטלה אחריות לפיגוע. אסטרטגיית פיגועים זאת מלמדת על כוונת הארגון להתמקד בעיקר באוכלוסייה הקופטית במטרה לערער את מרקם היחסים בין נוצרים למוסלמים, להעמיק את המתח והאנטגוניזם ביניהם ולהכתים את המשטר המצרי במוניטין של משטר כושל אשר איננו מסוגל להגן על נתיניו.

בכלל, פיגועי הטרור של שלוחת דאע"ש בחצי האי סיני מתאפיינים בתעוזה רבה. בדצמבר 2017 שיגר הארגון טיל נ"ט לעבר מסוק של שרי הביטחון והפנים המצריים בעת ביקורם בשדה התעופה באל-עריש.¹⁴ למרות כישלון הפעולה, יש בה כדי להעיד על נחישות, קריאה טובה של המרחב, והשגת מידע מודיעיני טוב.

ארגון דאע"ש איננו היחיד הפועל במרחב המצרי. פעילי הג'יהאד הגלובאלי, בעיקר ארגון אל-קאעדה, רואים במשטר המצרי כאחד האויבים החריפים לתנועת הג'יהאד. יש לזכור, כי מנהיג אל-קאעדה, שיח' אימן אל-ט'ואהירי, וכמה מבכירי הארגון ממוצא מצרי ולהם חשבון ארוך עם המשטר המצרי עוד משנות השמונים של המאה שעברה עת נרדפו על ידיו.

¹² עלי בכר ועמר עבד אל-עאטי, "הערכת האסטרטגיה של הלחימה בטרור במצרים ותרשימים עתידיים", אל-סיאסה אל-דוליה, 8 בינואר 2018. <http://www.siyassa.org.eg/News/15472/aspX/أنشطة-السياسة-الدولية/تقييم-استراتيجية-مكافحة-الإرهاب-في-مصر-والتوقعات-المستقبلية>

¹³ שם.

¹⁴ Leith Aboufadeln "ISIS releases video footage of their attack on the Al-Arish Airbase", Amn News, 21.12.17. <https://www.almasdarnews.com/article/isis-releases-video-footage-attack-al-arish-airbase/>

ארגון אל-מראבטון המצרי המזוהה עם ארגון אל-קאעדה בהנהגתו של קצין מצרי עריק בשם השאם אל-עשמאוי, הפועל בלוב בקרבה לגבול המצרי, מבטא את מאמצי הארגון להתבסס במצרים ולהקים בה רשת טרור. הוא נעזר לשם כך במערך הרשתות והבריתות שהקים ארגון אל-קאעדה בסהרה, במיוחד במאלי, המהווה פלטפורמה נוחה להברחות אמל"ח ופעילים אל תוך מצרים. כך לדוגמא, הצליחו כוחות משמר הגבול המצרי לתפוס באוגוסט 2017 למעלה מ-250 מסתננים, בהם פעילי ג'האד, שניסו לחדור משטח לוב אל מצרים.¹⁵ בנובמבר 2017 אף נחשף ארגון חדש בשם "ג'מאעת אנצאר אל-אסלאם", שהוקם על אדמת מצרים בהוראת אל-עשמאוי, לאחר התעמתות עם כוחות הביטחון המצרי בנווה המדבר אל-בחריה, הנמצא במדבר המערבי של מצרים במחוז גיזה. בכירים במערכת הביטחון המצרית חשפו כי לפחות 30 קציני צבא ערקו משורות צבא מצרים והצטרפו לארגון החדש.¹⁶

המשטר המצרי נאלץ להתמודד גם עם הסתה נמשכת מצד תנועת האחים המוסלמים, לאחר הוצאתה אל מחוץ לחוק בשנת 2013 והגדרתה כארגון טרור. רבים מחבריה נעצרו ועומדים כיום למשפט, ואחרים מצאו מקלט בתורכיה או בקטר. בתורכיה מנהלים האחים המוסלמים לפחות שלושה ערוצי לוויין, המשדרים תכנים נגד אל-סיסי. בקטר ערוץ אל-ג'זירה מתחזק דף פייסבוק המתמקד בניגוח המשטר המצרי על ידי הדגשת עוולות חברתיות, לכאורה, של המשטר כלפי האזרחים. לצד הסתה זאת ניכרת הקצנה בקרב שורות חבריה, כפי שבא לידי ביטוי בהקמת ארגון **תנועת חסם**, המתמקד בהתנקשויות באנשי ביטחון, שופטים ועיתונאים בערים המרכזיות שלהם חלק ברדיפת האחים המוסלמים.¹⁷ נראה כי ארגון אל-קאעדה מנסה לנצל זאת כדי להתקרב לאחים המוסלמים וליצור שותפות נגד המשטר, כפי שהתבטא הדבר בנאום של אל-ט'ואהירי משנת 2017 בשבחו של חסן אל-בנא, מייסד האחים המוסלמים, על מילוי מצוות הג'האד נגד אויבי האסלאם לרבות היהודים. משטרו של אל-סיסי נאלץ, אם כן, להתמודד עם איום הטרור וההקצנה המחשבתית ומגייס לשם כך את כל המשאבים העומדים לרשותו.

משטרו של אל-סיסי ואתגר הטרור

לראיית אל-סיסי, מיגור מקסימלי של איום הטרור מחייב שילוב מושכל בין כל מערכות המדינה ובהן הצבא, מערכת המשפט, התקשורת, החינוך, מוסדות הדת והחברה האזרחית, וכמו גם כינון שותפויות אזוריות ובינלאומיות. במפגש פסגה שהתקיים בריאד במאי 2017 בנוכחותן של 55 מדינות, נשיא ארה"ב, דונלד טראמפ, ומלך סעודיה, סלמאן בן עזיז, התייחס אל-סיסי לארבע צירים מרכזיים שסביבם יש לנהל את המלחמה בטרור:

- א. ניהול מלחמת חורמה נגד כל ארגוני הטרור ללא יוצא מהכלל ובכל החזיתות.
- ב. מיגור הטרור על כל היבטיו, קרי לחימה במימון, בחימוש, ובכל גורם שמעניק לו תמיכה פוליטית ואידיאולוגית:
"הטרוריסט איננו נושא רק נשק, אלא הוא זוכה לאימון, למימון, לחימוש ולכיסוי פוליטי ואידיאולוגי... [..], למרבה הצער, ישנן מדינות שהסתבכו בתמיכה ובמימון ארגוני טרור ובמתן מקלט מדיני... ישנן גם מדינות המסרבות לספק מידע ובסיס נתונים אפילו לא לאינטרפול אודות הלוחמים הטרוריסטים הזרים".
- ג. חיסול היכולת של ארגוני הטרור לגייס לוחמים חדשים דרך ייצור נרטיבי-נגד במישור האידיאולוגי והמחשבתית במטרה לערער את כוח משיכתה של האידיאולוגיה הרצחנית מבית מדרשם של ארגוני הטרור. לראייתו של אל-סיסי, מוסד אל-אזהר הינו המועמד הראוי יותר מכל למשימה זאת.
- ד. חיזוק מדינות הלאום בעולם הערבי ומוסדותיהן כדי למנוע ואקום או אי יציבות פוליטית, העלולה לשחק לידיהם של ארגוני הטרור. זאת על ידי עריכת רפורמות בחיים הפוליטיים, כלכלה, בחברה, כיבוד זכויות אדם, הטמעת רעיון שמירת החוק, האזרחות, כיבוד האישה ומתן אפשרויות קידום לצעירים.¹⁸

¹⁵ Michael Barak, "After ISIS Symposium: Will ISIS now target Egypt?", Fathom, Autumn 2017.

<http://fathomjournal.org/after-isis-symposium-will-isis-now-target-egypt-michael-barak/>

¹⁶ "כיצד התפלגו 30 קצינים מצרים ונשבעו אמונים ל'אנצאר אל-אסלאם'?", אל-ג'זירה, 31 בינואר 2018.

<http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2018/1/31/الإسلام-أنصار-المصريين>

¹⁷ "מה אתה יודע על תנועת חסם המצרית?", אל-ג'זירה, 27 בפברואר 2017.

<http://www.aljazeera.net/encyclopedia/movementsandparties/2017/2/13/ماذا-تعرف-عن-حركة-كثحسم-المصرية>

¹⁸ "פסגת ריאד... אל-סיסי מציג 'גישה כוללת' בהתמודדות עם הטרור הכוללת ארבעה צירים", RT, 21 במאי 2017.

https://arabic.rt.com/middle_east/879553-قمة-الرياض-السياسي-يظهر-مقاربات-شاملة-مواجهة-هاب-تتضمن-4-محاور

במישור הרעיוני והאידיאולוגי, גייס אל-סיסי את מוסד אל-אזהר ללחימה באידיאולוגיה של ארגוני הטרור. זאת בשל היותו אותוריטה דתית מובילה בעולם הסוני המוסמכת להוציא פסקי הלכה בנושאים שונים זה למעלה מאלף שנים. בדצמבר 2014, הכריז אל-סיסי על כוונתו להילחם בטרור האסלאמי הגובר מתוך מוסד אל-אזהר והגדיר אותו כמי שנושא בתפקיד מפתח בניסוח פרשנות חלופית להלכה האסלאמית, אשר עשויה לרסן את ההקצנה הדתית בחברה המוסלמית, להפיץ ערכי סובלנות כמו הכלת "האחר" ולאתגר את השיח הרדיקלי מבית מדרשם של ארגוני הטרור האסלאמי. אל-סיסי הגדיל לעשות, כאשר טען כי יש צורך לבצע "מהפכה דתית" (ת'וֹרַה דִינִיָה) אשר תתאים את השיח הדתי לעידן המודרני. בדבריו, הדגיש אל-סיסי את תפקידו המרכזי של מוסד אל-אזהר בתהליך המהפכני: "אני אומר את הדברים הללו כאן באל-אזהר, לפני אנשי דת וחכמי הלכה [...] העולם כולו ממתין למוצא פיהם".

מאז שנת 2015 מנהל מוסד אל-אזהר מאמצים בהפצת נרטיב נגדי לארגוני הטרור הן בתוך מצרים והן מחוץ לה. כך לדוגמה, השיקה "ליגת בוגרי אל-אזהר" (ראבטת ח'ריג' אל-אזהר), גוף הפעיל משנת 2006 שמטרתו להדק את קשרי אל-אזהר עם בוגריו ברחבי העולם, כתב עת לילדים ולנוער לגילאים 8-18 בשם "אל-נור" (האור). לדברי שיח' אל-אזהר, השקת כתב העת עבור בני הנוער חיונית להטמעת ערכים הומניים בקרב הדור הצעיר, אשר עשויים לסייע בגיבוש זהות מוסלמית איתנה ולחזק את זיקתם למולדת המצרית. עורכת כתב העת, נהא עבאס, הבהירה כי שמו של כתב העת מעיד על רצון כותביו להאיר את עיני הילדים לגבי עיקרי הדת הנכונה ולהטמיע בהם ערכי מוסר. אל-סיסי עצמו נתן את ברכתו לכתב העת החדש ובנובמבר 2015 התחייב להקצות תקציב מוגדל שיאפשר את תרגומו לשפות זרות, במטרה להפיץ את מודל האמונה האסלאמי המתון ולמנוע את התפשטותם של רעיונות קיצוניים בקרב קהלים מוסלמים ברחבי העולם. ביטוי נוסף לחיזוק הקשר בין אל-אזהר לבני הנוער הינו בהשקת תכנית ייחודית בשם "אל-אזהר מלכד אותנו" (אל-אזהר יג'מענא). תכלית התוכנית לקיים דיאלוג בין נציגי אל-אזהר לבני נוער ב-4000 מרכזי-נוער סביב הסכנות הטמונות בהיחשפות לאידיאולוגיות קיצוניות. מוסד אל-אזהר אף הקים מרכז להפצת פסקי הלכה המורכב מ-300 חכמי דת, ומטרתו לפעול במשך כל שעות היממה ולספק מענה מידי וישיר לשאלות האזרחים באמצעות טלפון, דואר אלקטרוני ופייסבוק.¹⁹

גם "בית הוצאת פסקי ההלכה" (דאר אל-אפתאא) עליו מפקח מופתי מצרים נוטל חלק בקריאת תיגר על הנרטיבים של ארגוני הטרור. יועץ המופתי, ד"ר אבראהים נג'ם, סיפר כי "בית הוצאת פסקי ההלכה" מנהל זה ארבע שנים רצופות מעקב אחר פסקי ההלכה של ארגוני הטרור ומאתגר אותם. כך לדוגמה, השיק כתב עת בשם Insight בשפה האנגלית כדי לאתגר את כתבי העת של דאע"ש באנגלית Rumiyaḥi Dabiq.²⁰

במישור הצבאי, ממשיכה מצרים במתקפות אוויריות בחצי האי סיני נגד ריכוזי טרוריסטים, נעזרת במודיעין שמספקת ישראל, מפעילה לחץ על תנועת חמאס לרסן את הסלפים ברצועת עזה למען לא יסייעו לטרוריסטים בסיני, ומשתפת פעולה עם האוכלוסייה השבטית הבדואית בחצי האי סיני כדי ליצור בסיס תמיכה עממי ואוהד כלפי המשטר. בספטמבר 2017 הכריז אל-סיסי על כוונה לפתוח במבצע צבאי מקיף בסיני נגד פעילי הטרור וב-9 בפברואר 2018 נפתח רשמית המבצע, אשר זכה לשם סיני 2018.¹ לצד פעילות זאת, רואה לנכון מצרים לפעול גם מחוץ לגבולותיה במיוחד בלב.

מאז נפילת משטרו של מעמר אל-קד'אפי ב-2011 התדרדרה לוב לכדי כאוס מוחלט המאיים באופן משמעותי על ביטחונה הלאומי של מצרים בשל חדירת פעילי טרור מהגבול הלובי לשטחה של מצרים. כחלק מהתמודדות עם האיום הקיים המשטר המצרי שני בסיסי צבא חדשים בגבולה המערבי של מצרים בקרבת הגבול הלובי:

א. **בסיס מחמד נגיב**. גודלו כ-72 ק"מ והוא ממוקם במרסא מטרור. בין משימותיו, להגן על מערב העיר אלכסנדריה ואתרים אסטרטגיים באזור החוף הצפוני כמו מפעל הגרעין "אל-צ'בעה", שדות נפט, נמל מרסא אל-חמראא, העיר אל-עלמין החדשה ועוד.

¹⁹ מיכאל ברק, "ה'אביב הערבי' של אל-אזהר – משחקן ספסל מגויס לשחקן מפתח בעיצוב השיח הדתי והפוליטי במצרים", *צומת המזה"ת*, כרך 6, גיליון מס' 3, 6 במרץ 2016.

²⁰ "אבראהים נג'ם לאמאן: [בית] הוצאת פסקי ההלכה הוא הראשון אשר השיק [צוות] מעקב כדי להתעמת עם הקיצוניות", *אמאן*, 26 בדצמבר 2017.

ב. **בסיס בראני**. מטרתו חיזוק יכולות הלחימה של הצבא באזור המערבי של מצרים, מניעת הסתננות גורמי טרור מהגבול הלובי, סיכול ניסיונות הברחה של נשק והגירה לא חוקית.²¹

שני בסיסי הצבא מסייעים גם מבחינה לוגיסטית וצבאית לגנרל חפטר במלחמתו נגד המורדים בלוב. במאי 2017 התקיף חיל האוויר המצרי ריכוזי טרוריסטים בעיר דרנה בלוב. כתוצאה נהרס הבסיס המרכזי של "מועצת השורא של המג'אדהין בדרנה", אחד מארגוני המורדים האסלאמיים בלוב.²²

במישור המדיני, סבור אל-סיסי כי שיתוף הפעולה עם מדינות האזור חיוני מאוד בלוחמה נגד הטרור. כך ניתן להבחין בשיתופי פעולה בין המשטר המצרי לגנרל חפטר בלוב, ולנשיא צ'אד שנועדו למנוע הסתננות של פעילי טרור אל גבול מצרים. בינואר 2018 השתתף אל-סיסי בכנס שנערך באדיס אבבה באתיופיה כראש "מועצת השלום והביטחון האפריקאי" וקרא למדינות אפריקה לאמץ אסטרטגיה אפקטיבית בלחימה נגד הטרור. לדבריו, "חולשת מוסדות המדינה וקריסתן [המתרחשת] לעיתים בכמה מדינות יבשת אפריקה במהלך השנים האחרונות הביאו לחורבן שאותו מנצלים ארגוני הטרור כדי לחזקה את נוכחותם, לגייס פעילים ולאסוף כספים כדי לבצע את פשעיהם", ולכן שיש לדאוג לחיזוק מוסדות המדינה.²³ בינואר 2018 הודה שר החוץ המצרי, סאמח שכרי, כי מצרים מסייעת לממשל במאלי בלחימה בארגוני הטרור באזור ובשמירה על אחדותה הטריטוריאלית. הוא הדגיש את חשיבות השגת שלום ויציבות במאלי דרך הסכם שלום בין ממשלת מאלי לפלגים בצפון המדינה.²⁴ מצרים אף שותפה לאמברגו שהטילה ערב הסעודית על קטר בשל תמיכתה בפעילי טרור.

החברה האזרחית שותפה גם היא לחזית המאבק בטרור. ביולי 2017 הקים המשטר המצרי את "המועצה העליונה ללוחמה נגד טרור וקיצוניות", במטרה לייעל את התיאום בין מוסדות המדינה וחיזוק הקשר עם החברה האזרחית כדי להיאבק יחד בטרור ובקיצוניות. חברים בה מקבלי החלטות כמו ראש הממשלה, דובר הפרלמנט, ושרי הפנים, ההגנה והוקף. בנוסף חברים בה שיח' אל-אזהר, מנהיג הכנסייה הקופטית האורתודוקסית, שרי הנוער, הסולידאריות החברתית, החוץ, התקשורת, הצדק, החינוך וההשכלה הגבוהה, ראש המודיעין הכללי ואחרים.²⁵ בכנס שנערך בספריית אלכסנדריה בינואר 2018 בנושא "המאבק בקיצוניות" הכריזו 400 אנשי רוח על כוונתם לרתום את האומנות והספרות כפלטפורמה להפצת ערכי סובלנות וקבלת "האחר".²⁶

משטרו של אל-סיסי נחוש, ללא ספק, לנהל מערכה מקיפה נגד הטרור ולשם כך הוא רותם את כל מוסדות המדינה. אולם, נראה כי המערכה רחוקה מסיום. המשבר הכלכלי הנמשך, הגבלת חופש הדעה, הצרת צעדיהן של מפלגות אסלאמיסטיות דוגמת הזרוע הפוליטית של אל-גמאעה אל-אסלאמיה,²⁷ והבטחת מועמדותו של אל-סיסי לכהונה נוספת נשיאות מצרים בבחירות האמורות להתקיים לקראת סוף חודש מרץ 2018 אינם תורמים לחוסנה החברתי של מצרים, אלא רק מזינים את מערכת תעמולה של ארגוני הטרור נגד המשטר ואת תחושות האנטגוניזם בקרב מגזרים רחבים בחברה המצרית. המבצע הצבאי "סיני 2018" אינו רושם עד כה הישגים מרשימים במערכה נגד פעילי הטרור בסיני, לכן יש להוסיף את אי היציבות השוררת במדינות השכנות למצרים במיוחד לוב, הממשיכה לשמש מרחב פעולה עבור ארגוני טרור ואזור מעבר של פעילים והברחת אמל"ח אל תוך מצרים.²⁸

²¹ מחמד עמר, "הבסיס הצבאי מחמד נג'יב: זרוע חדשה של מצרים ואיחוד האמירויות בלוב", אצ'אאת, 27 ביולי 2017. <https://www.ida2at.com/mohammed-najib-military-base-a-new-egyptian-emirates-arm-in-libya/>

[שנת] 2017 הינה מסלול גדוש בפיתוח וצמיחה", אל-נצר, ינואר 2018, גיליון 943, עמ' 14-19. ²² אשרף עבד אל-חמיד, "תקיפות מצריות במוקדים של הקיצוניים בדרנה בלוב", אל-ערביה, 26 במאי 2017. <https://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/egypt/2017/05/26/غارات-مصرية-على-مواقع-للمتنظر-في-درنة-الليبية>

²³ "אל-סיסי: הטרור מהווה סכנה על החברה הבינלאומית ועלינו להתאחד", אל-תחריר, 27 בינואר 2018. <https://www.tahrirnews.com/posts/865976/أخبار-مصر-عبد-الفتاح-السيسي-الاز-هاب/>

²⁴ "שכרי מדגיש את תמיכת מצרים בהשגת שלום ויציבות במאלי", בואבת אפריקאי אל-אח'באריה, 27 בינואר 2018. <http://africatnews.net/node/184534>

²⁵ Ahmed Elieba, "Weeding out Terrorism", *Al-Ahram Weekly*, 26.1.18. <http://weekly.ahram.org.eg/News/23607.aspx>

²⁶ "ספריית אלכסנדריה מניפה את סמל 'האומנות והספרות' בהתמודדות מול הקיצוניות", אל-שרק אל-אוסט, 30 בינואר 2018. <https://aawsat.com/home/article/1158916/مكتبة-الإسكندرية-تترفع-شعار-«الفن-والأدب»-في-مواجهة-التطرف>

²⁷ ראו לדוג': מיכאל ברק, "האסלאם הפוליטי במצרים בדמדומי ימינו? – פירוק מפלגת "הבנייה והפיתוח" של אל-גמאעה אל-אסלאמיה", *צומת המזה"ת*, נובמבר 2017.

²⁸ <https://dayan.org/content/political-islam-egypt-its-twilight-days-dismantlement-building-and-development-party-islamic>

דיפלומטיית התרגילים הצבאיים של מצרים

ד"ר שאול שי

בשנות שלטונו של הנשיא א – סיסי מסתמנת עליה ניכרת בהיקף האמונים והתרגילים של צבא מצרים. הצבא מקיים תכנית אמונים שנתית סדורה הכוללת תרגילים מהרמה הטקטית ועד לרמה האסטרטגית. התרגילים נחלקים לשתי קטגוריות עיקריות: תרגילים עם גייסות הכוללים גם שלבים המבוצעים באש חיה ותרגילי מפקדות.

התרגילים הבולטים בשנים האחרונות כללו: את תרגיל המפקדות הכלל צבאי "באדר" שבוצע ב - 2014 ולטענת מצרים היה התרגיל הגדול ביותר מאז 1996. התרגיל עסק בתרחיש לחימה בסיני.²⁹ סדרת תרגילים דיביזיוניים שנתיים ("ראד 24 – 27" תרגיל "ראד 24" שבוצע ב - 2015 ותרגיל "ראד 26") שבוצע ב - 2016 התמקדו באפשרות של לחימה בגזרת לוב.³⁰ תרגיל "ראד 27" שבוצע ב - 2017 עסק בתרחיש המדמה לחימה בסיני.

במקביל למערכת התרגילים הפנימית, מקיים הצבא המצרי מערכת של תרגילים משותפים עם צבאות זרים בהיקפים חסרי תקדים. במהלך חודש ספטמבר 2017 קיימה מצרים במקביל, תרגילים משותפים עם שלוש מדינות בעלות חשיבות אסטרטגית מהמעלה הראשונה עבור מצרים: ארה"ב, רוסיה, וערב הסעודית. אין מדובר בצירוף מקרים שכן כל אחד מן התרגילים תוכנן והוכן זמן רב מראש, והתזמון שלהם נועד להעברת מסרים מדיניים אסטרטגיים לגבי מעמדה של מצרים ויחסיה עם כל אחד מגורמי הכוח השותפים לתרגילים אלה.

היכולת של צבא מצרים לקיים בו זמנית שלושה תרגילים בשטחה של מצרים ומחוצה לה, זאת, תוך כדי ניהול לחימה נגד גורמי הטרור בסיני, בגבול לוב ובליבה של מצרים, מהווה ביטוי ליכולותיה הצבאיות של מצרים ולהיותה גורם כוח צבאי מרכזי במזרח התיכון.

התרגילים המשותפים עם שתי המעצמות ארה"ב ורוסיה וערב הסעודית נועדו גם לשדר לעם המצרי מסר של עוצמה וגאווה לאומית ולהעצים את מעמדו של הצבא ושל הנשיא א – סיסי בציבור המצרי.

מצרים קיימה תרגיל מפקדות משותף עם הצבא האמריקני שנקרא (Bright Star 2017). התרגיל התבצע בבסיס הצבאי הגדול ביותר במזה"ת, ע"ש מוחמד נגיב, שנחנך בחודש יולי 2017.³¹

מצרים וארה"ב נהגו לקיים תרגילים משותפים מאז חתימת הסכם השלום בין ישראל עם מצרים, אולם מאז 2009, מסיבות שונות, נפסקו התרגילים והתרגיל ב 2017 היה הראשון לאחר הפסקה ממושכת. בתקופת כהונתו של הנשיא אובמה חל משבר ביחסים בין מצרים לארה"ב על רקע טענות הממשל האמריקני על פגיעה בדמוקרטיה ובזכויות האדם במצרים, והממשל האמריקני אף הקפיא לזמן מה את אספקת הנשק למצרים. המשבר עם ארה"ב דחף את מצרים לגיבוש אסטרטגיה של גיוון מקורות הנשק שלה ולפיתוח הקשרים עם רוסיה. ממשל טראמפ פועל לשיקום היחסים עם מצרים והתרגיל ב - 2017 הוא אחד הביטויים לכך.

במקביל לתרגיל המשותף עם ארה"ב, מצרים ורוסיה קיימו לראשונה תרגיל משותף של צנחנים וכוחות מיוחדים על אדמת רוסיה. התרגיל הוא ביטוי נוסף לקשרים האסטרטגיים המתהדקים בין שתי המדינות.³² הנשיא פוטין היה בין הראשונים שהתייצבו לימין משטרו של הנשיא א – סיסי, ומצרים חתמה בשנים האחרונות על עסקאות לרכישת אמצעי לחימה מרוסיה ובהם: מטוסי קרב, מסוקי קרב, מערכות הגנה אווירית, וכלי שיט. גולת הכותרת ביחסי שתי המדינות היא ההסכם לבניית כור גרעיני לצרכי אנרגיה, שתקים רוסיה עבור מצרים באתר א - דבה לחוף הים התיכון.

²⁹ Shaul Shay, "Egypt: The "Bader 2014" Military Exercise", December 5th, 2014, Israel Defense, December 5, 2014.

³⁰ Shaul Shay, "Egypt's Annual Exercise and the Libyan Border", Israel Defense, November 8, 2015

³¹ Michael Battles, "U.S., Egypt kick off Exercise Bright Star 2017", U.S. Air Forces Central Command Public Affairs, September 13, 2017.

³² Shaul Shay, Exercise "Protectors of Friendship 2" And the Egyptian-Russian Strategic Relations, Israel Defense, September 26, 2017.

מצרים ביצעה במקביל לתרגילים עם רוסיה וארה"ב גם תרגיל אווירי משותף עם ערב הסעודית ומטוסי קרב סעודיים וצוותים טכניים הגיעו למצרים.³³ מצרים שותפה בקואליציה בהובלת סעודיה וחלק ממדינות המפרץ הנלחמת במורדים החותמים בתימן, הנתמכים ע"י איראן. מצרים זוכה בתמורה להשתתפותה בקואליציה, בסיוע כלכלי נדיב של סעודיה. יחסי מצרים - סעודיה ידעו עליות ומורדות בשנה החולפת אולם כיום מתקיים שיתוף פעולה אסטרטגי והיחסים בין המדינות משופרים.

צבא מצרים פיתח במהלך השנים האחרונות מערכת קשרים ענפה עם צבאות במדינות ידידותיות ועושה שימוש בתרגילים המשותפים לקידום יכולותיה הצבאיות של מצרים, אך גם כמנוף לקידום הקשרים האסטרטגיים עם מדינות אלה. חלק מתרגילים אלה הם בילטרליים וחלקם מולטיטלרליים(תרגילים משותפים עם מספר מדינות).

צבא מצרים מקיים מזה כחמש שנים, תרגילים משותפים (בילטרליים), עם מדינות ערביות הנתפסות כבעלות ברית אסטרטגיות של מצרים: סדרת תרגילי "פייסל" עם ערב הסעודית³⁴, סדרת תרגילי "זייד" עם איחוד האמירויות, סדרת תרגילי "חמד" עם בחריין, סדרת תרגילי "ירמוך" עם כוית, ³⁵ סדרת תרגילי "עקבה" עם ירדן.³⁶ תדירות התרגילים משתנה, אולם עם מרבית המדינות מתקיים תרגיל שנתי המתבצע לסירוגין במצרים או במדינה השותפה.³⁷

מצרים מקיימת תרגילים משותפים גם עם מדינות אירופאיות ובהן צרפת (סדרת תרגילים המכונים "קליאופטרה")³⁸, יוון (סדרת תרגילים המכונים "מדוזה")³⁹, רוסיה (סדרת תרגילי "מגיני הידידות")⁴⁰ וארה"ב (סדרת תרגילי "כוכב זוהר").

מרבית התרגילים המשותפים כוללים השתתפות של חילות הים והאוויר ולעיתים גם של כוחות מיוחדים. נדירים המקרים בהם השתתפו בתרגילים גם כוחות יבשה בסדר גודל משמעותי.

מרבית התרגילים הימיים שמארכת מצרים מתבצעים בים התיכון, אולם בחלק מהמקרים מתבצע התרגיל גם בזירת הים האדום. מצרים מקיימת לעיתים גם תרגילים "משולשים" בהשתתפות שתי מדינות, דוגמת התרגילים המשותפים עם יוון וקפריסין.

התרגילים המשותפים משפרים באופן משמעותי את היכולות האופרטיביות של הצבא המצרי ומהוות גם בסיס ליצירת שתופי פעולה מבצעיים במידה ויידרשו. ניתן להצביע על מספר יתרונות בולטים המגולמים בתרגילים המשותפים:

- עבודת מטה ממושכת ויסודית לתיאום והכנת התרגיל ע"י הצדדים.
- יצירת שפה משותפת בין הצבאות.
- חילופי ידע וניסיון מבצעי בין הצדדים.
- הכרת מערכות הנשק של שני הצדדים שלעיתים הציוד שלהם זהה לציוד המצוי גם בידי מי שנתפס כאויב פוטנציאלי של מצרים.
- יכולת לפרוס כוחות הרחק מגבולותיה של מצרים ולתמוך אותם טכנית ולוגיסטית.

³³ Egypt and Saudi air forces to hold joint exercises, experts say probably to warn Qatar, Pakistan Defense, September 14, 2017.

³⁴ Egypt and Saudi air forces to hold joint exercises, experts say probably to warn Qatar, Pakistan Defense, September 14, 2017.

³⁵ Egypt, Kuwait start joint military exercise, Xinhua, August 6, 2017.

³⁶ Egypt, Jordan conclude Aqaba 2016 military exercises, Ahran online, November 25, 2016.

³⁷ Ahmad Eleiba, Egyptian military acquisition 2017: A timeline, Al Ahran Weekly, Issue 1374, 21 December 2017 – 3 January 2018.

³⁸ France, Egypt begin Cléopâtre 2017 joint naval exercise, RFI, July 11, 2017.

³⁹ Ahmed Eleiba, Egypt and Greece conclude joint military drill 'Medusa 5', Ahran Online, November 4, 2017.

⁴⁰ Shaul Shay, Exercise "Protectors of Friendship 2" And the Egyptian-Russian Strategic Relations, Israel Defense, September 26, 2017.

ההצטיינות של צבא מצרים באמצעי לחימה מתקדמים ממגוון מקורות: ארה"ב, רוסיה, צרפת, גרמניה והתרגילים המשותפים עם צבאות זרים משפרים באופן משמעותי את יכולותיו המבצעיות של צבא מצרים ומקנים למצרים מעמד של מעצמה צבאית אזורית.

מצרים מהווה עמוד תווך של הקואליציה הערבית סונית, הנתמכת ע"י ארה"ב, המתמודדת עם הטרור הג'יהאדי סלפי מחד ושאיפות איראן להגמוניה אזורית מאידך.

מצרים מעוניינת בשיתוף פעולה ובסיוע מכל אחת מהמדינות, אך משמרת לעצמה את מרחב התמרון ונמנעת מלפתח תלות מוחלטת באחת ממדינות אלה.

הסכם השלום בין ישראל למצרים מהווה נכס אסטרטגי עבור שתי המדינות ותחת הנהגתו של הנשיא א-סיסי התהדקו היחסים הביטחוניים בין המדינות בעיקר בהקשרים של המלחמה בטרור. מצרים גם מנסה לסייע בקידום תהליך השלום בין ישראל לפלסטינים. יחד עם זאת ישראל ממשיכה להוות את "איום הייחוס" העיקרי עבור הצבא המצרי. מצב זה מחייב את ישראל לעקוב אחר היכולות הצבאיות של מצרים למקרה של תפנית אסטרטגית שעלולה לשנות את יחסי שתי המדינות.

מצרים והעולם הערבי: מנהיגות חמקמקה?

ד"ר חיים קורן

עמק הנילוס היווה נדבך מרכזי בהיסטוריה הפוליטית, התרבותית, החברתית והדתית של המזרח הקרוב ואפריקה ומשמעותו כ"ערש תרבות" במורשת העולמית-רבה⁴¹. במוקדו-בלטה מצרים תמיד מעל שותפותיה, שוכנת הנהר-בשלטון הריכוזי שאפיין אותה, באופייה האגררי שנסען על משטר הזרימה של הנילוס וביכולת שליטיה לממש עוצמה פוליטית בתוך חברה החיה בשטח טריטוריאלי נתון.

רבות נכתב ונאמר על זיקת בני מצרים לנהר על גדותיו הם חיים. שירו המפורסם של "נסיך המשוררים" אחמד שוקי, "הו הנילוס" שנכתב ב-1925 ולימים שרה אותו הזמרת אום כלתום (נקרא לעתים "המנון הנילוס") ואמירות כמו: "הנילוס ביחס למצרים אינו רק עורק החיים ושם נרדף לנפש. הוא היה מאז ומעולם חלק מרוח בני העם הזה", נחשבות כחלק מהאתוס המצרי⁴².

הנילוס שנחשב עד לא מזמן לנהר הארוך בעולם (ביוני 2007 איתרה קבוצת חוקרים מברזיל את אחד מיובלי האמזונס בדרום פרו והוכח שנהר זה ארוך מהנילוס בכ-140 ק"מ) הוא מקור חיים למיליוני אנשים המתגוררים אף הרבה מעבר לגדותיו⁴³. אם עד מחצית המאה התשע עשרה התייחסו למצרים כציוויליזציה, מורשת התרבות הפרעונית וממשיכתה, הרי שמשלהי המאה התשע עשרה הגדירה התנועה הלאומית המצרית את הזיקה בין העם לארץ, בין תושבי מצרים לעמק הנילוס, במונחים חדשים. כמה מהוגי הלאומיות המצרית המודרנית במחצית הראשונה של המאה העשרים, העלו על נס את הרצף הטריטוריאלי שיוצר הנהר ואת הרקע ההיסטורי הפרעוני כתבנית הווייתה של המצריות.

⁴¹ זיהוי מצרים עם הנילוס (היאור) מופיע בתנ"ך (בראשית, ט"ו, 18), שם תוחם בורא עולם, גבולות לאברהם: "מנהר מצרים עד הנהר הגדול, נהר פרת".

במאה החמישית לפני הספירה, תיאר "אבי ההיסטוריה", הרודוטוס את מצרים, כדלהלן: "ברור לחלוטין, גם למי שלא שמע על כך קודם לכן שמצרים... היא מתנת הנילוס". הרודוטוס, **היסטוריה** (תרגום: בנימין שימרון ורחל צלניק-אברמוביץ), ירושלים: כרמל, 2013, עמ' 113.

⁴² השיר "הו הנילוס" מופיע בדיוואן אחמד שוקי.

<http://www.arabicnadwah.com/arabpoets/neeel-shawky.htm>

⁴³ האני רסלאן, "גורמים משולבים זה בזה: השלכות החמרת משבר המים באגן הנילוס", **סיאסה דוליה**, ינואר 2013, כרך 48.

⁴⁴ ארנון סופר ואנטון ברקובסקי (עורכים), **מצרים 2014 - ניתוח גיאואסטרטגי**, קתדרת חייקין לגיאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה ומרכז המחקר של המכללה לביטחון לאומי, ספטמבר 2014. עמ' 17.

תכונת המנהיגות המצרית נשזרה כמובנת מאליה לתוך הזיקה התרבותית, ההיסטורית, החברתית והדתית של מצרים
לנילוס וחרגה מתחומי הטריטוריה המצרית לתביעה להגמוניה אזורית-ובתקופות מסוימות אף מעבר לכך.

מנהיגות יכולה להיבחן על פי אמות מידה שונות ובמישורים מגוונים. מבלי להיכנס להגדרות הרבות של מנהיגות,
לעניינינו, המחויבות הפנימית, המעורבות והאכפתיות של המנהיג, למשפחתו, לצוותו, לצבאו, או לעמו דוחפים אותו
לעצב חזון, להוביל תהליכים ולהנהיג אנשים, חברות או מדינות. יש הבדלים בין מנהיגות פורמאלית, כזו המעצבת,
מנהיגות "מחוללת רגשות" (שבמרכזה תהליכים המובילים להתקשרות רגשית בין המונהגים למנהיג) וסוגים נוספים של
מנהיגות. אצל מנהיגים מסוימים נתפסת לעתים, הכריזמה (ביונית: "מתת אל") כחזות הכול ומיוחסים לה, יכולת המנהיג
להקרין אנרגיה ודינאמיות, ביטחון עצמי, יצירתיות וחדשנות מחויבות ויכולת הנעה והפעלה, הפגנת ביטחון במונהגים
וביכולותיהם ואצל המונהגים נוצרות הנעה מוגברת, רגש חיובי כלפי המנהיג, תחושת משמעות בתפקיד, אמון במנהיג
והבעת תמיכה במדיניותו.⁴⁴

תפיסת המנהיגות במזה"ת נשענה על מיקום גיאואסטרטגי של המדינה, יכולותיה הצבאיות, גודל אוכלוסייתה, איתנותה
הכלכלית, מורשתה ההיסטורית והתרבותית ומוטת השליטה של הממשל בעמק הנילוס ומעבר לו (במקרה של מצרים).
לכך נוספים משתנים כמו אישיות המנהיג, מידת הכריזמטיות שלו, באיזו תקופה הוא פעל ומי היו "השחקנים" האחרים
בתקופתו.

לחזון ליעדים שהוגדרו ע"י המנהיגות יש משמעות רבה. כך גם להתמודדות מול אתגרים והצלחה לייצב קונצנזוס כלל
ערבי סביב סוגיות שהן ברום עולמם.

המנהיג מתמודד עם האתגרים שמציבה בפניו המציאות בדורו. לא הרי שלטון פרעה נכה בזמנו כהרי שלטון עבד אל
נאצר (בשטח טריטוריאלי דומה) בשעתו. במזרח הקדום התחרות על ההגמוניה ניטשה בין שליט עמק הנילוס לבין שליט
הפרת והחידקל, שליט הציוויליזציה הפרסית ושליט הציוויליזציה של אסיה הקטנה (הטריטוריה של תורכיה, דהיום). גם
הגדרה זו הינה כוללת, מוקדי הכוח השתנו מתקופה לתקופה ונעו ממקום למקום.

ציוויליזציות פשטו צורה ולבשו צורה-אך בסיסן נותר-מיקומן הטריטוריאלי ומשמעותו הגיאופוליטית. ממנהיגי ציוויליזציות
אלו נדרשה היכולת לזהות תמורות-תולדת המציאות המשתנה-והיכולת להתמודד עם השינויים ולהטמיעם במבני
השלטון, באופן שעמיהם יסתגלו אליהם ויתמכו בהם.

תקופת דיונונו עוסקת בעת בה מתהווה הלאומיות הערבית החדשה ובעיקר מעת קבלת העצמאות של מדינות ערב,
הפיכתן למדינות לאום טריטוריאליות ועיצוב חלק מזהותן ככלל ערבית (פאן ערבית). מנהיגים ניסו להשפיע על המציאות
שנרקמה באזור המזה"ת מאמצע שנות החמישים של המאה העשרים- ויש שהתיימרו לעצב אותה. אותם מנהיגים שאפו
לחוש את רוח התקופה, את ללמוד את מאזני הכוח הבינלאומיים ולגבש טרמינולוגיה שתהלום את נסיבות הזמן והמרחב.
כך, התפתחה, בין השאר, התגוששות בין נציגי מדינות הלאום החדשות על המנהיגות האזורית.

בבלי תרבויות המשנה וסבך הזהויות שהיו בתהליך הבנייה-נוצר כר נרחב למאבק על הנהגת הגוש האזורי, אופיו,
תרבותו והאוריינטציה הפוליטית והצבאית שלו. המאבק על ההגמוניה בעולם הערבי-נבחן מתקופת גמאל עבד אל נאצר,
דרך צמתים בהם נאבקה מצרים על הבכורה-לאחר תקופתו.

את משמעות המנהיגות הפוליטית במצרים מתקופת גמאל עבד אל נאצר ועד לתקופת מברכ ניסה להבהיר פרופ' שמעון
שמיר: "זמן קצר אחרי רצח הנשיא אנוור סאדאת, שוחחתי בקהיר עם ידיד שהכיר את סאדאת היטב ושירת כשר באחת
ממשלותיו וביקשתיו למסור לי את הערכת המצב שלו. אני זוכר בבירור את תשובתו. הוא אמר לי: נסה לתאר לעצמך
את מצרים כמכונת ואת הנשיא כנהגה. הנהג הראשון היה נאצר. הוא היה הרפתקן ונהג בפראות וכשמת, הותיר אחריו
מכונת שניזוקה קשות. היא הייתה מוטלת בצדי הדרך, קבורה למחצה בבז. סאדאת בא ובמאמץ גדול חילץ אותה
מהתעלה והחזירה לכביש-חבולה, מכוסה ברפש, אבל מוכנה לנסיעה. עכשיו הגיע תור מברכ לתפוס את מושב הנהג
ולהתחיל לנהוג קדימה. אני מספר זאת לא כדי להצהיר הצהרה כלשהי בעניין תפקידו של מברכ, אלא כדי להראות שאי

⁴⁴ איציק גונן, "כמה כהבה: מנהיגות כמחוללת רגשות ומעניקה משמעות", בתוך: חנה עמית (עורכת) אחריו-על מנהיגות ומנהיגים, משרד
הביטחון-ההוצאה לאור, תש"ס-2000. ע"ע 23-34.

אפשר להעריך כראוי את תפקידו ההיסטורי של סאדאת ואת תרומתו לארצו בלי להתייחס אל מה שקדם לו ואל הבעיות שירש מהמשטר הנאצרי⁴⁵.

השתקפות הדברים, באה לידי ביטוי קודם כל, בזירה המצרית הפנימית. אך לאופן וסגנון המנהיגות של שליטי מצרים יש זיקות גומלין למדינות האזור ואף מעבר להן. לצורך השוואה, נידרש לתרבויות הפוליטיות הרווחות במזה"ת משנות החמישים של המאה העשרים.

תרבות פוליטית אחת היא זו של המדינות המלוכניות (ערב הסעודית, ירדן ומרוקו) המשמרות את מורשתן-שנשענת על לגיטימציה דתית הנוטעה בדת האסלאם(מלכי ירדן ומרוקו הם נצר לשושלות המיוחסות לנביא מוחמד, ערב הסעודית היא שומרת שני המקומות הקדושים ביותר לאסלאם). לכך יש השלכה על אופי המנהיגות במדינות אלה.

הדגם השני של תרבות פוליטית הרווחת במזה"ת הוא שבטי. זהו רכיב מרכזי בהוויה הפוליטית של מדינות כמו תימן לוב וסודאן. יש קהילות שבטיות גדולות גם בערב הסעודית, בירדן ובמקומות נוספים- אך במדינות השבטיות התגבש דפוס הנהגה התואם את המבנה החברתי של האוכלוסייה.

הדגם השלישי הוא זה של הרפובליקות הערביות שביססו הנהגה של קציני צבא ובירוקרטים ששאפו להביא רפורמות ולקדם את מדינותיהן-אך חוו הפיכות ומהפכות צבאיות בשלב מוקדם מאד לאחר קבלת עצמאותן(מצרים, סוריה, עיראק ואחרות).הממד המנהיגותי-שונה במדינות אלה.

החלוקה אינה דיכוטומית וקיימים רכיבים מסוימים במספר דגמי תרבויות פוליטיות (למשל, בסודאן השבטית הייתה הפיכה בראשות קצין צבא כשנתיים לאחר העצמאות) - אך התרבות הפוליטית שונה.

לכך, נוספה האג'נדה הפוליטית שקנתה שביתה עוד טרם קבלת העצמאות במדינות ערב שזהותן הייתה פאן ערבית ("קומיה"). זו הייתה נדבך לזהות נוספת-פרטיקולריסטית ("וטניה") שנוספה לכל ערבי-בהתאם לטריטוריה/מדינה/מקום בה הוא חי⁴⁶.

ההתגוששות בין הזהויות השונות, המציאות החדשה עם הקמת מדינות הלאום, אימוץ מושגים וטרמינולוגיות חדשות- שימשו כר נרחב לעימותים על הגדרת סדר יום ערבי חדש, עיצוב מצע אידיאולוגי ראוי ומאבק על מנהיגות ושליטה.

נאצר, שותף מרכזי בהנהגת "הקצינים החופשיים" שביצעו הפיכה צבאית במצרים ב-1952 - נציג מובהק של דורו ותוצר של התרבות הפוליטית שאפיינה אותו. לאחר שהשתלט על הנהגת מצרים הוא השתמש בכל הכלים הללו (הגדרת שיח אידיאולוגי, קביעת סדר היום הערבי, יצירת מעמד של מנהיגות בינלאומית-אחד משלשת מייסדי "ארגון המדינות הבלתי מזדהות", שימוש בשפת ה"ווסטא" הערבית-להגברת השפעתו הפוליטית וקביעת מעמדו, לא רק כמנהיג מצרים ה"וטנית" אלא כמנהיג העולם הערבי ה"קומי" כדי לקנות מעמד הנהגה לא רק במצרים, אלא בעולם הערבי כולו)⁴⁷.

לפיכך הציב נאצר את המדיניות הערבית, בראש סדר העדיפויות שלו, כבסיס לתביעתו למנהיגות אזורית. האיחוד בין מצרים לסוריה (קע"מ) מ-1958 התפרק ב-1961 ונסתם הגולל על מה שעל פי הגדרת נאצר כונה "אחדות השורות". ב-1963 סוכלה הקמת פדרציה בין מצרים, סוריה ועיראק ובכך קרס העיקרון הנאצריסטי של "אחדות המטרות" ב-1965/6 לא רק שסדרת מפגשי פסגה ערביים לא קידמו את יעדי אסטרטגיית "אחדות הפעולה", אלא חשפה את המחלוקות בין מנהיגי ערב⁴⁸.

חרף כל זאת, ולמרות שיצא למלחמה בתימן (ואף הטיל גז על תושביה של "מדינה ערבית אחות" ב-1966 במהלך המלחמה), עד התבוסה הערבית למול ישראל, במלחמת ששת הימים(1967) נתקבל נאצר כמנהיג העולם הערבי ובכך ביסס את מעמד מצרים, ללא עוררין, כמנהיג העולם הערבי החל ממחצית המאה העשרים. תבוסת 1967 הייתה כואבת במיוחד-בשל העמדת המאבק בישראל כאחד מהיעדים המרכזיים ב"מדיניות הערבית". מנהיגותו הכריזמטית, יכולת הנאום שלו וכישרונו להלהיב את ההמונים היו בבחינת מנהיגות "מחוללת רגשות" והוא הצליח לשלהב את ההמונים הערביים בנאומיו חוצבי הלהבות. מנהיגותו הוערכה גם ע"י מנהיגים, משקיפים ועיתונאים זרים. סופר הודי כינהו "משיח

⁴⁵ שמעון שמיר, "סאדאת כמקבל החלטות", אחריו, עמ' 225.

⁴⁶ חיים קורן, "התפתחות התקשורת הערבית: היבטים תרבותיים ואידיאולוגיים וזיקתם לפוליטיקה ולמשטרים במזרח התיכון", רוח מזרחית, ביטאון החברה המזרחית הישראלית, גיליון 5, חורף 2007, ע"ע 28-35.

⁴⁷ קורן, "התפתחות", עמ' 31.

⁴⁸ שמיר, "סאדאת", עמ' 226.

חילונו⁴⁹. איש משליטי ערב, בתקופת כהונתו לא יכול היה לקרוא תגר על מנהיגותו. הפאן ערביות הרדיקלית מבית מדרשו של נאצר דלדלה את משאבי מצרים ונאצר הפך מנכס לנטל, בעיקר בשל החששות והחשדות שעוררה שאפתנותו בקרב ממשלות ערב האחרות. חזון האחדות הערבית הגיע בשלהי ימי נאצר למשבר. הפער בין תוצאות החלום של נאצר לשברו הוא עצום. ועדיין נשתמר דימויו כמנהיג ערבי דגול.

למול נאצר לא עמד טוען פוטנציאלי ערבי אחר למנהיגות. בשנים שלאחריו, ניסו הסעודים לתפוס את ההגמוניה (מאמצע שנות השבעים) בנסיבות שתאמו את אותה תקופה ולאחריהם, ניסתה ממלכת קטר לאתגר את העולם הערבי (מאמצע שנות התשעים) בטוענה להנהגה ובשנים האחרונות שבה ערב הסעודית לקרוא תגר על עמדת ההובלה-במצאות משתנה ובנסיבות בינלאומיות אחרות.

עליית סאדאת לשלטון-הביאה לגיבוש חזון שונה משל קודמו. רעיון הפאן-ערביות נחל כישלון וסאדאת העדיף להתרכז באינטרסים של מדינת הלאום הטריטוריאלי. כך, הושם דגש על האינטרס המצרי. לאחר צליחת התעלה המצרית המוצלחת (עובור) במלחמת יום כיפור (1973) גובש "מסמך אוקטובר" שהתרכז בחשיבה פרגמטית ונטולת סיסמאות. ההילה הבינ"ל שאפפה את נאצר בשל היותו אחד ממיסדי גוש "המדינות הבלתי מזדהות" ובוטאה במדיניות ה"ניטרליות החיובית"-נשענה על יכולת התמרון של מדינות העולם השלישי בין שני הגושים המובילים דאז (ארה"ב ובריה"מ) ויכולת מצרים להפיק רווחים מרביים מהעימותים ביניהן.

תפיסה זו הביאה לסילוק המומחים, היועצים ואנשי הצבא הסובייטים ממצרים, ליברליזציה ויתר פתיחות בכלכלה (האנפתאח) השלטת "מהפכה מתקנת" כדי לאפשר את היותה מדינת חוק ולפתוח מעט את הזירה הפוליטית ליתר פלורליזם ("בימות" פוליטיות) וכן לניהול מחושב יותר של הסכסוך עם ישראל⁵⁰.

לא רק סאדאת הצליח לחולל מפנה, גם מדינות האזור חשו שבשנות השבעים התרחש שינוי בזירה האזורית ובמצאות העולמית. ערב הסעודית ראתה במשבר המנהיגות שנוצר במצרים שלאחר נאצר הזדמנות לשדרג את מעמדה. למול התרכזות סאדאת בהמרת סדר היום הערבי-שמגמתו לעבר יתר מצריות והתמודדות עם הקשיים הכלכליים שחוותה מצרים, נדמה היה כי ערב הסעודית מפלסת את דרכה להגמוניה ערבית.

הגידול בצריכת הנפט בעולם, בראשית שנות השבעים ובמדינות המתועשות בפרט, גרם להגדלת הפקתו במזרח התיכון. אופ"ק הצליח ליצור תחושה של משבר אנרגיה בעולם ולהעלות את ה"מחיר המוצהר" מ-1.80 ל-2.48 דולר לחבית ולגרום ללחצי עודף הביקוש ב-11 השבועות האחרונים של שנת 1973 ("הלם הנפט הראשון")⁵¹. בהבנתה שתנאי שוק האנרגיה-מאפשרים לערב הסעודית יתרון כלכלי גדול. בכך, החלה להפגין ניצני הובלה של האג'נדה הערבית במחצית הראשונה של שנות השבעים. באותה תקופה עבדו 3 מיליון מצרים משקי הנפט במפרץ (מהנדסים, מורים, מרצים באוניברסיטאות) וכסף רב זרם למצרים.

בנוסף לחרם הנפט שהובילה ערב הסעודית בשנות הפן - ערביות באוקטובר-1973 (עיצומה של מלחמת יום כיפור) פיתחה בסוף שנות השבעים ובשנות השמונים תשתית לתקשורת מתקדמת⁵² קנתה נדל"ן רב באירופה ואף החלה לקנות משרות רבות יוקרה באוניברסיטאות עלית אמריקניות, עבור מרצים ערבים כדי להשפיע על השיח האקדמי בארה"ב כדי לנסות להטותו לכיוון יותר פרו ערבי ויותר אנטי ישראלי⁵³. באסטרטגיה זו מילאה ערב הסעודית את החלל הפן - ערבי שהותירה מצרים מאז תקופת נאצר.

התרבות הפוליטית שנתגבשה בערב הסעודית נסמכת על קודים התנהגותיים שבטיים של דפוסי התייעצות לא פורמאליים, קונצנזוס מחייב ואמון המבכר לנהל מו"מ מאחורי הקלעים ולשמור על דיסקרטיות.⁵⁴ דפוסים אלו הקנו לנציגי

Dewan Berindranath, **Nasser: The Man and the Miracle**, Afro-Asian Publications, Nizamudin East, New Delhi, 1966 ⁴⁹ p. 89.

⁵⁰ שמיר, "סאדאת", ע"ע 227-230.

⁵¹ גד גילבר, **כלכלת המזרח התיכון בעת החדשה**, אוניברסיטה משודרת, תל אביב, תש"ן-1990. ע"ע 74-92.

⁵² קורן, "התפתחות", ע"ע 31-32.

⁵³ על משמעות ה"מיזם" הסעודי והשפעתו ארוכת הטווח, ר':

Martin S. Kramer, **Ivory Towers on Sand: The Failure of Middle Eastern Studies in America**, (Policy Papers (Washington Institute for Near East Policy) 2001, No. 58.)

⁵⁴ J. Kostiner, **The Making of Saudi 1916-1936 From Chieftaincy to Monarchical State**, (New York: Oxford University Press, 1993).pp. 41-47,72-82

הממלכה מיומנויות של בניית קואליציות, ניהול מו"מ חשאי ובניית מוניטין של ממסד שניתן לסכם עמו דברים ולסמוך עליו. זהו מעמד רב חשיבות בקרב חברות הליגה הערבית.

המעורבות הסעודית בסוגיות ערביות, על רקע רווחיה משוק הנפט הביאה אף למעורבות פוליטיות מוגברת במהלך שנות השמונים (כמו תכנית פאהד, הסכם טאיף) בסוגיות מזרח תיכונית-בלטה על רקע היעדרות מצרים לאחר יזמת השלום של סאדאת, הסכמי קמפ דייוויד וחוזת השלום עם ישראל. מצרים הודרה מהליגה הערבית (שמרכזה עבר לתוניס) וחזרה לחיק המשפחה הערבית רק לאחר כעשור-בעת שצדאם חסיין ביקש ממנה לסייע לו במלחמתו כנגד איראן (מצרים סיפקה לעראק עודפים גדולים של נשק סובייטי-לאחר שהחלה להתבסס על נשק אמריקני ואף יעצה לה כיצד להילחם). המהפכה באיראן ב-1979 שנה לאחר הסכמי קמפ דייוויד גרמה לחשיבה מחודשת בקרב מספר גורמים ערביים-אם ראוי לשקול שוב את יחסם כלפי מצרים (נשיא סודאן, דאז, ג'עפר אל נמיירי, למשל, תמך בנשיא סאדאת לאחר קמפ דייוויד).

החרמת מצרים ע"י מדינות ערב-לא עמדה במבחן המציאות. הצורך של מדינות המפרץ בכוח עבודה מקצועי-הצריך את העובדים המצרים ומספרם בשוקי העבודה הערביים, עלה למרות ההחרמה. התיירות הערבית (בעיקר מהמפרץ) למצרים עלתה בשיעור ניכר והחרם על מצרים-לא מומש בפועל.⁵⁵

הירידה הגדולה במחירי הנפט באמצע שנות השמונים ובעיות במשק הסעודי הביאו לאיבוד כמה ממוקדי הכוח שהיו למדינה ודחקו את ערב הסעודית מעמדות ההשפעה שהיו לה בעולם הערבי.

התפיסה המצרית בה נקט סאדאת ואותה המשיך מבארכ שטענה שעל כל מדינה לדאוג לאינטרסים שלה, קנתה לה שביטה אצל מרבית מדינות ערב. היתרונות המצריים בשל השלום עם ישראל, בתחום הכלכלי ובזירה הבינלאומית קידמה את ההחלטה להשיב את מצרים לחיק הערביות- וליהנות כמוה מהיתרונות שהפיקה ממדיניותה.

מסוף שנות השמונים וביתר שאת לאחר מלחמת איראן-עראק, שאף גם מנהיג עראק- צדאם חסיין להימנות על שורת המנהיגים בעולם הערבי. כדי לאפשר לו בסיס לכך הוא פלש לכוויית כדי להשתלט משאבי הנפט שלה בטיעון שכוויית היא חלק אינטגרלי של עראק. בשל אופיו, צורת התנהגותו מצבה של עראק באותה עת-לא יכול היה צדאם חסיין להיחשב בשום דרך כמנהיג. הוא הזכיר במידת מה את יומרת מועמר קד'אפי לטעון לעמדת מנהיגות בשנות השבעים תוך התרסותו למול חולשת מדינות ערב האחרות. חרף חשיבות משק הנפט הלובי, היה ברור שמדינה קטנה ללא מסורת שלטונית, עם מספר קטן של תושבים במבנה שבטי-לא תוכל להגיע לעמדת מנהיגות.

באופן זה, מראשית שנות השמונים-כאשר מעמד ערב הסעודית כמנהיגה התפוגג-נוצר חלל מנהיגותי בעולם הערבי. פחות גדול שחל במעמד הליגה הערבית, ירידת החשיבות של מדינות גדולות עם בירוקרטיה מסורבלת, כלכלות לא יעילות ויכולת משקים לאומיים להתאים את עצמם לשוק העולמי בעידן הגלובליזציה-יצרו מצב חדש באזור.

אל חלל מנהיגותי זה לטשה קטר את עיניה. האמירות הקטנה (כ-160,000 תושבים-באמצע שנות התשעים-כל השאר היו עובדים זרים כ-400,000 איש). האסטרטגיה שהיא פיתחה הסתמכה על רכיבי הגדרת עוצמה של מדינות אשר השתנו. מדינה זעירת אוכלוסין קטר, מצליחה לקרוא תגר זה למעלה משני עשורים על הגדרת המנהיגות שרווחה באזור. באמצעות שימוש בכספי האנרגיה שלה היא מובילה מסעות שיווק מסחריים עתירי הון כדי לקדם את תדמיתה, דרך ערוץ הטלוויזיה של האמיר-"אלג'זירה", היא מקדמת את האג'נדה שלה-תוך התרסה והתגרות בכל המשטרים הערביים ואף עימות עמם-ונחשבת כיום, כגורם משפיע החותר(ומצליח במידה לא מבוטלת) להטביע חותם על סדר היום הערבי והבינ"ל. הנסיכות הקטנה מצליחה לעשות זאת, בהיעדר שטח גדול, עם מיעוט אוכלוסין, ללא צבא חזק, אך עם הבנה שהגלובליזציה שינתה את חוקי המשחק ושגודלה הטריטוריאלי של מדינה וגודל אוכלוסייתה-אינן חזות הכול.

האמיר אתגר את הקונצנזוס הערבי תוך ניהול מדיניות עצמאית ומתריסה. רשת "אלג'זירה" שבבעלותו המלאה, התריסה כנגד כל משטר ערבי והסתכסכה כמעט עם כל שליטי האזור החל מאמצע שנות התשעים. זאת, באצטלה של ליברליזם ופתיחות לדעות שונות כולל בנושאים קונטרברסליים כמו הדת, מעמד האישה והפוליטיקה הערבית⁵⁶. גם פתיחת משרד האינטרסים הישראלי בדוחה ב-1996 (שנסגר ב-2009 בעקבות מבצע "עופרת יצוקה"), שימשה בחלקה כגורם מתריס כנגד רוב מדינות ערב(בהמשך לוועידת מדריד והסכם אוסלו).

⁵⁵ Eli Pode & Onn Winkler, *The Boycott that Never Was: Egypt and the Arab System, 1979-1989* Durham Middle East Papers, Monograph No. 72. University of Durham, Institute for Middle Eastern and Islamic Studies, December 2002

⁵⁶ קורן, "התפתחות", ע"ע 32-35.

הבסיסים הגדולים של ארה"ב- למזה"ת ומעבר לו- נמצאים בקטר. האמירות מנצלת את הכנסות האנרגיה שלה לשיווק ופרסום אגרסיבי בתחומי תיירות תעופה ומסחר(כולל מתן חסויות לקבוצות פאר בספורט העולמי) ובמקביל-ממנת הטרור הגדולה של "אלקאעדה" חמאס וארגונים אחרים ומציבה את עצמה(בעיקר מאז מלחמת עראק ב-2003) כמדינה דעתנית, עקשנית, הולכת בדרך עצמאית –ולמרות התרסתה היא טוענת למנהיגות העולם הערבי.

כיבוש עראק באביב 2003 היה אירוע מכונן בפוליטיקה ובשיח הערביים. להגדרת היומון הסעודי עכאט' במאמר מערכת "זו נפילה היוצרת הד כביר במצפון הערבי והאסלאמי" לפי "אלשרק אלאוסט" זו קריאת תגר על האקסיומות הפוליטיות והתרבותיות.⁵⁷ גם אחרי אירוע מכונן זה-לא התמלא החלל של מנהיגות ערבית-אזורית.

לאחר אירועי ה-11 בספטמבר, ניסתה ערב הסעודית לשוב לזירת ההנהגה. רוב אנשי "אלקאעדה" שביצעו את פעולות הטרור היו סעודים. תחושת האמריקנים שהזיקה בין בעלת בריתה החשובה לטרוריסטים-הדוקה מדי-הניבה יוזמה לפתרון העימות הפלסטיני-ישראלי ב-2011 היא "היוזמה הסעודית" שהפכה ב-2012 בביירות תחת מטריית הליגה הערבית-ל"יוזמה הערבית". יוזמה זו, עודנה נחשבת כאחד הכלים בהם ניתן להשתמש כפורמט לקידום תהליכי שלום באזור.⁵⁸ כך, הסיטה ערב הסעודית את הזרקור מזיקתה(העקיפה) לאירועי הטרור ועלתה על מסלול של הובלת תהליכים אזוריים.⁵⁹ הנסיבות, בעיקר המלחמה בעראק ונגזרותיה לא אפשרו לה עמדת הנהגה.

איש במדינות ערב לא התייחס מעולם ברצינות ליומרת קטר להנהיג את העולם הערבי. תמיכתה בארגוני טרור אסלאמיים, יחסיה הטובים עם איראן, האופן החיובי בו הצטיירה במערב-היו לצנינים בעיני מנהיגי ערב. התנהלותה מראשית המילניום ובעיקר בעידן ה"אביב הערבי" הפכו לשנואה ומשוקצת בעיני המשטרים הערביים, עד כי ביוני 2017 סחפה ערב הסעודית את מצרים, בחריין, איחוד האמירויות, תימן, לוב, איי קומורו וניז'ר לנתק עמה את יחסיהן הדיפלומטיים. לאחר מספר ימים נוסח מסמך בן 13 סעיפים המעמיד תנאים –בהם תצטרך קטר לעמוד-כדי שיוסר ממנה החרם. היא לא נענתה לתכתיב ואף חיזקה את קשריה עם איראן. ערב הסעודית נסמכה מאד על מצרים במאבק זה בשל מדיניות עבד אל פתאח א-סיסי שאינה מתפשרת ביחס לקטר ותורכיה.

אם חלל המנהיגות נמשך מראשית שנות השמונים-הרי שתקופת "האביב הערבי" התאפיינה במלחמת קיום של המשטרים למול אוכלוסייתם שלהם בתוך שטחם הטריטוריאלי. סוגיית מנהיגות הכוללת, כלל לא עמדה על הפרק. יחד עם זאת, שיקפה התקופה את המצוקות מולן עמדו רוב אנשי הקולקטיב הערבי והצלחתו למחות(ובמקרים מסוימים להחליף שלטון-בכל מדינה באופן שונה).⁶⁰

במקביל לתהליך התנתקות הנשיא מבארכ מהלכי הרוח במצרים בשנות שלטונו האחרונות(הישרדות וסטגנציה, אי מינוי סגן, הניסיון "לדחוף" את בנו לנשיאות אחריו-כנגד כל העצות שקיבל) המצב הכלכלי במצרים, בתוניסיה בסודאן, בתימן ומדינות נוספות במרחב הערבי השיק לגורמים נוספים.

נשיא תוניסיה בן עלי, השתית את האמנה בינו לבין אזרחיו על רווחה כלכלית יחסית טובה תמורת שלילה טוטאלית של חופש ביטוי וזכויות אזרח אחרות. מעת שהורע המצב הכלכלי-נפרם בסיס האמנה והתושבים הזועמים הפילו את הנשיא. אזרחים(בעיקר קבוצות צעירים וליברלים)מצרים סילקו את מבראכ, אך סילוקו הניע תהליך בחירות שהעלה לשלטון את "האחים המוסלמים" שהיו פחות בולטים בהפגנות בכיכר תחריר ומקומות אחרים-אך מאורגנים טוב יותר מהכוחות האחרים.

סילוק הרודן קד'אפי בלוב, מוטט לא רק את המשטר-אלא הפך באמצעות המבנה השבטי את לוב ל"מדינה כושלת". גם תימן מתקרבת למעמד של "מדינה כושלת" ומלחמת איראן(באמצעות הח'ותים) בסעודיה הנערכת על אדמתה דוחקת אותה עוד יותר לכיוון מעמד זה.

⁵⁷ דוד גוברין, **המסע אל האביב הערבי: שורשיה הרעיוניים של הטלטלה המזרח תיכונית בהגותם של ליברלים ערבים**, הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים. עמ' 130.

⁵⁸ לדיון נרחב בנושא ר' למשל:

אפרים לביא(עורך), **ישראל ויזמת השלום הערבית**, מרכז שטייניץ למחקרי שלום, מרכז דיון, מרכז דניאל אברהם, אוניברסיטת תל אביב, 2010. ⁵⁹ לרקע והסבר מפורט, יוסף קוסטינר, **השלום השולי: יחסן של מדינות המפרץ הפרסי/ערבי אל ישראל ואל תהליך השלום**, מרכז שטייניץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל אביב, 2008. ע"ע 67-74.

⁶⁰ ר' למשל, פירוט האווירה וחלוקת ה"אביב הערבי" לתקופות משנה ב:

נעמה אביעד ונועם זיצמן, **פסקול של מהפכות: השירים שליוו את הטלטלות במדינות ערב בשנים 2010-2015**, מינרבה, ירושלים, תשע"ז-2016.

סוריה נכנסה למלחמת אזרחים אכזרית שלבד מהזוועות שבוצעו בה, גררה את הרוסים למעורבות עמוקה לצד האיראנים, התורכים, ערב הסעודית וקבוצות רבות של שחקנים לא מדינתיים.

מהומות היו גם במרוקו (שהצליחה להתגבר עליהן) בסודאן (שהצליחה להתגבר עליהן), חרף מצבה הכלכלי הקשה, ופרישת הדרום ממנה והפיכתו למדינה עצמאית ב-2011).

יציאת האמריקנים מעראק ובחירת ממשל אובמה להעדיף את הציר האיראני על הציר הערבי-הסוני הביא להתחזקות דאעש וחתירתו לקדם רעיון החליפות שראשיתה בשטח סוריה ועראק-ובמקביל לתהליכי גלובליזציה ושימוש ברשתות חברתיות-מצא המזה"ת התיכון בלא ציר מדינתי מונהג, מול התחזקות שחקנים לא מדינתיים-הביאו בשנות ה"אביב הערבי" לתמונת מצב חדשה לחלוטין.

אף מדינה לא חזרה עדיין למצב יציב(כולל לא מצרים-לאחר כל מה שעברה במהלך "האביב הערבי") והשליטים (שנותרו או אלה שעלו לשלטון) מצויים עדיין בתהליכי התאוששות מהאירועים בשבע השנים האחרונות.

עליית א-סיסי לשלטון ב-2014 והכתרת המלך סלמאן בערב הסעודית יחד עם הצלחת ירדן לשרוד את האירועים באופן סביר ושמירת היציבות באמירויות- הצביעה על אפשרות השתקמות מדינות אלו מתוצאות אירועי "האביב הערבי" וניסיון ליצור ציר משותף שייצג את שותפות האינטרסים ביניהן.

שליטי מצרים, ירדן, ערב הסעודית והאמירויות במפרץ זיהו בשלהי ה"אביב הערבי" את יעדיהן המרכזיים: הגדרת איראן כאויב ולחימה בלתי מתפשרת בארגוני הטרור האסלאמיים (דאעש, אלקאעדה, האחים המוסלמים, החמאס, הג'יהאד האסלאמי ודומיהם). כאשר, מחמד בן סלמאן מונה באופן רשמי לתפקיד יורש העצר הסעודי-הובהר שמתגבשת קואליציה אזורית מסוג חדש(אשר בה מוקנה מקום, אמנם בחשאי, אף לישראל)⁶¹ והמאבק על הנהגתה מצוי בעיצומו.

סעודיה יצרה קואליציה ערבית ומובילה את המלחמה בתימן(לקואליציה זו הצטרפה גם סודאן). מלחמה זו אינה נוחלת הצלחה. מצרים חשה מנוסה יותר מבחינה צבאית וקיימת תחרות על ההנהגה. ערב הסעודית מממנת את תצרוכת הנפט למצרים וכן פרויקטים לפיתוח בסיני, אך תבעה ממצרים במפגיע את איי טיראן וסנפיר(ולבסוף קיבלה אותם). סוגיית האיים-יצרה משבר בין המדינות. שתי המדינות חולקות חזון משותף באשר למצב הרצוי במזה"ת-אך לא מסכימות בכל(לדוגמא: המצרים ששינו עמדתם ועברו לתמוך ברוסים בסוריה-תמורת תמיכת הרוסים בהם, בלבד והרגיזו את הסעודים שרצו לסלק את בשאר אלאסד, בכל מחיר).

הפרויקט הגדול של תעלת סואץ שיזם א-סיסי הוא תולדה של המציאות בה נדרשת תנופה לכלכלה ולהנהיג שינוי עולה בקנה אחד עם תכניתו השאפתנית של מחמד בן סלמאן (2030) לשנות לחלוטין את פני ערב הסעודית תוך שימוש ברפורמה מקיפה שתסיט אותה מהסתמכות על משק אנרגיה בלבד.

שליטי שתי המדינות משתפים פעולה-אך גם מתחרים על ההנהגה. אמנם "בעל המאה" הוא גם "בעל הדעה", אך יש במשוואה מרכיבים נוספים על המימון והסיוע הסעודיים למצרים. ערב הסעודית של היום, עודנה עשירה, נמרצת, מונהגת בפועל ע"י יורש עצר צעיר-אך נטול ניסיון ונוטה להיות מעורבת במספר זירות. הקוד ההתנהגותי הסעודי-המקדש דיסקרטיות, הבנות מאחורי הקלעים, שימוש במכניזם של התייעצות ושיקול דעת-נדמה כחורג לאחרונה-ממה שאפיין אותו.

נשיא מצרים, מביא עמו ניסיון צבאי רב, חזון אזורי עדכני, מורשת של הנהגה ומסורת של חברה הומוגנית-שבמורשתה מוקנה לשליט מקום של כבוד. התחרות על ההנהגה ניטשת במלא עוזה. הרושם בשעה זו הוא כי החוסן הכלכלי והנחישות הפוליטית של שליטי ערב הסעודית מציבים אותם לפני המצרים. האם מגמה מסתמנת זו-תימשך? ימים יגידו.

⁶¹ ר' למשל: יורם שוייצר ואופיר וינר, "מאבקה של מצרים בטרור בסיני: ברית עם השבטים, שותפות עם ישראל?" מבט על, המרכז למחקרי בטחון לאומי, אוניברסיטת ת"א, גיליון 937, יוני 2017.

- ליאור בן דור, מנהל מחלקת מצרים והמגרב באגף המזרח התיכון ותהליך השלום במשרד החוץ.
 - ד"ר ברק בוקס, משמש כסגל במחלקה למדעי-המדינה, באוניברסיטת בר-אילן ובביה"ס לממשל, במרכז הבינתחומי.
 - ד"ר מיכאל ברק, חוקר בכיר במכון למדיניות נגד טרור (ICT) ומרצה בביה"ס לממשל, המרכז הבינתחומי הרצליה, וחוקר בכיר במרכז דיין, אונ' ת"א.
 - השגריר יצחק לבנון, לשעבר שגריר ישראל במצרים.
 - השגריר, ד"ר חיים קורן, כיהן כשגריר ישראל לדרום סודאן וכשגריר ישראל למצרים.
 - ד"ר מירה צורף, מרצה בכירה בחוג להיסטוריה של המזה"ת ואפריקה וחוקרת בכירה במרכז דיין, אוניברסיטת ת"א.
 - ד"ר, אל"מ (מיל.) שאול שי, מנהל המחקרים במכון למדיניות ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי הרצליה.
-